ARH Diss. B-26935

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL

NSV LIIDU AJALOO KATEEDER

P. KUNSING

TÜRI RAHVASTIK KODANLIKUL PERIOODIL

(AASTAIL 1920-1940)

D I P L O M I T Ö Ö

Juhendaja: ajalooteaduste
kandidaat R.Pullat

TRÜ NSV Liidu ajal. kat.
Inv. nr. 2154

Soovitan kaitsmisele
R.Pullat
13/mai/1969.a.
Tallinnas

TARTU 1969.

Sissejuhatus

Kapitalistlike tootmissuhete arenemine XIX sajandil tõi kaasa üldise intensiivse linnastumise, mis jätkub veel tänapäevalgi. Sellest tingituna on linn ja inimene üks kaasaja tõsisemaid probleeme.

Linnarahvastiku arvu ja sotsiaalse koosseisu muutumine on linnade ajaloolise arengu põhilisi näitajaid.

Kaasaegses nõukogude teaduses on kujunemas omaette teadusharuks rahvastikuteadus. NLKP Keskkomitee hiljutises otsuses "Abinõudest ühiskonnateaduste edasiarendamiseks ja nende osa suurendamiseks kommunistlikus ülesehitustöös"[1] rõhutatakse vajadust süvendada teaduslikku uurimistööd demograafia alal veelgi.

Rahvastiku probleemide uurimine võimaldab meil välja selgitada rahvastiku juurdekasvu reguleerivaid seaduspärasusi. Teades neid seaduspärasusi saame õigesti ja teaduslikult põhjendatult kindlaks määrata, kui suureks kasvab rahvastik ja milliseks kujuneb selle struktuur eelnevail aastail.

Rahvastiku probleemid olid tähelepanu keskpunktis ka marksismi-leninismi klassikute töödes. Nii kirjutas F.Engels: "Materialistliku käsituse kohaselt on ajaloos lõppkokkuvõttes määravaks momendiks otsese elu tootmine ja taastamine.

---

[1] Постановление ЦК КПСС о мерах по дальнейшему развитию общественных наук и повышению их роли в коммунистическом строительстве. "Вопросы истории", 1967, № 9, стр. 6.

See on aga jällegi kahesugune. Ühelt poolt elatusvahendite, toiduainete, rõivaste, elamute ja selleks vajalike tööriistade tootmine; teiselt poolt inimeste eneste tootmine, soo jätkamine."[2]

Kodanlikud teadlased on otsinud rahvastiku kasvu seadust abstraktsetest bioloogilistest suhetest. Aga just seda K. Marx ei tunnistagi, ta näitas, et abstraktsed paljunemissuhted on omased ainult taimedele ja loomadele niikaua kuni inimene ajalooliselt vahele ei sega. K. Marx eitab, et rahvastiku kasvu seadus oleks igal pool üks ja seesama. Ta pooldab vastupidist, et igal arenemisastmel on oma rahvastiku-seadus.[3]

K. Marxi konkretiseerib V.I.Lenin: "Inimese siginemise tingimused olenevad otseselt mitmesuguste sotsiaalsete organismide struktuurist, ja seepärast tuleb rahvastusseadust uurida iga sellise organismi kohta eraldi, aga mitte "abstraktselt", ilma seda ühendusse viimata ühiskondliku struktuuri ajalooliselt erinevate vormidega."[4]

Kodanlikus Eestis käsitleti rahvastiku küsimusi kõige sagedamini Eesti Statistika Keskbüroo poolt väljaantavas statistika kuukirjas "Eesti Statistika" ning teistes selle asutuse poolt avaldatud töödes. Nendes väljaannetes esinesid kodanlikus Eestis rahvastiku küsimusi kirjeldavate ar-

---

1 F. Engels "Perekonna, eraomanduse ja riigi tekkimine. K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, II kd., lk. 140.

2 K. Marx, Kapital, I kd., lk. 16-17.

3 V.I.Lenin, Teosed, 1. kd., lk. 411.

tiklitega H. Reiman, K. Rumma, A. Tomberg, G. Tomberg, V. Maimik, K. Raid, A. Tooms ning paljud teised autorid.

Mõningaid kodanliku Eesti rahvastiku liikumist ja arvu iseloomustavaid andmeid ja kirjutisi ilmus samal ajal ka geograafide ajaloolaste ja majandusteadlaste töödes. Need autorid aga piirduvad peamiselt statistika kuukirjades avaldatud andmete kordamisega.

Siinjuures märgime näiteks H. Kruusi sulest ilmunud tööd "Linn ja küla Eestis", milles esitatakse andmeid linnaelanike arvu muutumisest aastatel 1871-1897 (Tallinna linna osas kuni 1916. aastani).

Kodanlikus Eestis tundsid suurt huvi demograafiliste probleemide vastu ka arstid, kes tihti esinesid vastavate kirjutistega ajakirjanduses.

Erinevast aspektist on üksikuid eesti rahvastiku küsimusi oma töödes ja artiklites käsitlenud R. Ehrlich, M.Kask, V. Kalnin, A. Köörna, V. Maamägi, A. Moora (A.Marksoo), T. Rea, H. Paalberg, A. Takkin, V. Tarmisto, V. Kaufmann, K. Laas, U. Mereste ja R. Pullat.

Nende autorite töödest on eriti silmapaistvad T. Rea uurimused oma sügava ainekäsitluse poolest.

Enamus uurimusi on geograafia ja majandusteaduse alased. Tundub, et otseselt ajaloolisest aspektist lähtudes on kõige rohkem kirjutisi eesti linnarahvastiku kohta ilmunud R. Pullatilt.

Türi kohta on ilmunud suhteliselt vähe kirjandust,

ning seegi vähene on kõik ajakirjanduslik materjal. Kõige ulatuslikum kirjutis on A. Viirmaa artikkel "Ülevaade Türi linna ajaloost ja praegusest majapidamisest", mis ilmus kodanliku režiimi lõpupäevil ajakirjas "Eesti Linnad".[5]

Põhiliste allikatena on autor diplomitöö kirjutamisel kasutanud kodanlikke statistilisi väljaandeid, perioodikat ning teatmematerjali, mis siin-seal üksikutes teostes ilmus.

Allikmaterjalidena on veel kasutatud arhiividokumente Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklikust Keskarhiivist, kus autor tutvus kahe fondiga: fondiga nr. 1831 - Riigi Statistika Keskbüroo ja fondiga nr. 2309 - Türi linnavalitsus.

Arhiivimaterjalide kasutamisel tekitas raskusi asjaolu, et Türi paberivabriku dokumendid on kadunud, arvatavasti sõjatules hävinenud, neid ei leidunud ei eespoolnimetatud ega ka Eesti NSV Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis Tartus.

Autor on tutvunud ka meie tänapäeva demograafide, geograafide ja majandusteadlaste põhiliste kontseptsioonidega rahvastiku ja tema paiknemise küsimustes.

Allikmaterjalidena on käesolevas töös kasutatud veel Türi kaarte vastava perioodi algusest ja lõpust, mille fotokoopiad on diplomitööle juurde lisatud.

Samuti on püütud anda piltlik ülevaade fotoreproduktsioonide näol antud perioodist.

---

[5] A. Viirmaa, Ülevaade Türi linna ajaloost ja praegusest majapidamisest. "Eesti Linnad" 1939, nr. 4, lk. 50-54.

Töö kirjutamisel on kasutatud ka Türi linna elanike mälestusi, eriti Türil eluneva kodaniku K. Einmaa mälestusi, kes töötab treialina ETKVL EV Tootmisbaasis nr. 1.

Vaatamata Türi linna suhtelisele noorusele, ei mäleta tema eakaaslased enam tähtsamaid sündmusi linna ajaloost, näiteks seda, millal anti Türile alevi ja millal linnaõigused, kuidas arenes välja tänavavõrk ja millal tänavatele anti nimetused.

Käesoleva töö kirjutamisel on peetud silmas V.I.Lenini teose "Kapitalismi arenemine Venemaal" põhiseisukohti, kus ta annab hindamatut eeskuju tsaristliku Venemaa elanikkonna, eriti tema kutsealase ja sotsiaalse koosseisu uurimisel.

Siinjuures ei ole liigne vihjata kodanlikule statistikale, mis sotsiaalseid probleeme püüdis varjata.

Kodanlike statistikute poolt on kõige selgepiirilisemalt esitatud osa peremehi, nn. "peremehed alaliselt palgatud töölistega" ja "peremehed oma perekonnaliikmetega", kuigi ka nende ridades esineb proletariaati palgata töötavate perekonnaliikmete näol.

Raskem ülesanne on nn. "kihitute", "ametnike" ja "üksikute peremeeste" sotsiaalse kuuluvuse väljaselgitamine, kuna siia kuulub inimesi nii kodanluse, keskkihtide, kui ka proletariaadi ridadest.

Üheks kodanliku statistika eesmärgiks oli kapitalist elatuvate isikute ning samuti töötute varjamine.

V.I.Lenin seevastu rõhutas, et "statistika peab illustreerima igakülgse analüüsi abil kindlakstehtud ühiskondlik-majanduslikke suhteid, mitte aga muutuma omaette eesmärgiks."[6]

---

6 V.I.Lenin, Teosed, 3. kd., lk. 424.

I Territoorium ja asustus

Türi linn asub Kesk-Eestis endisel Järvamaal, Tallinn-Viljandi kitsarööpmelise raudtee ääres. Türilt suundub haruraudtee Tamsalusse, Tallinna on 98 kilomeetrit

Asukoht

Endise Järvamaa edelaosas moodustas Türi tähtsa majanduslik- ja kultuurikeskuse; peale selle oli ta juba vaadeldaval perioodil liiklemisteede sõlmpunktis.

Türi asub kergelt voorestatud tasandikul, Pärnu jõe ülemjooksu lähedal nn. Järvamaa väikeste voorte valdkonnas. Voored on põhja-lõunasuunalised kaldudes ainult lõuna osas Türi ümbruses veidi edelasse. Üksikute voorte pikkus ei ulatu keskmiselt üle ühe kilomeetri ja laius üle 300 meetri. Samuti on ka nende kõrgus väike, keskmiselt 8-10 meetrit.

Türist põhja-ida suunas asuvad kõige tüüpilisemad voored nagu Pala, Keoma, Kirna, Tedre, Lingumetsa ja Rõa.[7]

Türi asub enam-vähem kõrgemal kohal; linna idapiiril, Pärnu jõe kallastel on maapind soine, lõunas piirdub Türi metsade ja soodega, kuna põhjas ja läänes leidub rohkem kõrgendikke, mis on osaliselt metsaga kaetud.

Endine Türi kihelkond piirnes Vändra, Juuru, Kose, Anna-Paide ja Pilistvere kihelkondadega.[8]

Türi ühendas teiste linnade ja asulatega kaks peama-

---

[7] 1922.a. üldrahvalugemise andmed, Järva maakond, Tallinn, 1923, lk. 12.

[8] E. Laugaste, Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu, Tallinn, 1963, lk. 411.

gistraali - Pärnu ja Rakvere vaheline maantee ning Tallinna ja Viljandi vaheline maantee.

Tööstuse ja raudtee puudumine oli Türi arengu suurimaks piduriks. Pööre Türi ajaloos algas imperialismiperioodi jõudmisega sajandivahetusel, kui asuti ehitama Pärnu-Tallinna raudteed. Esimene rong läbis Türi aastal 1900. Üldiselt oli Türi geograafiline asend soodne linnalise asula tekkimiseks.

Siinjuures peatume lühidalt Türi nime päritolu juures. Muinsusuurija J. Jungi arvates tuleneb see Türi kiriku nimetusest. J. Jung oletas, et Türi kiriku asukohaks on vana, norralaste poolt maha jäetud jumal Thori austamispaik, mis ajajooksul muutus Türiks.[9] Asustus

Kuna kirik asub nagu mäe turjal, siis ollakse veel arvamusel, et sellest võis tulla nimetus Turi, mis hiljem muutus Türiks.

Türi ei ole kihelkonna keskusena varasematel aegadel omanud kuigi suurt tähtsust. Ta on alati olnud vaesemaid ja mahajäänumaid kihelkondi Kesk-Eestis. Selle üheks põhjuseks oli asjaolu, et talude pärisomandiks ostmine toimus siin väga hilja, aastatel 1895-1905. Kihelkonna arengut pidurdavaks teguriks oli ka mõisate rohkus, mida leidus siin iga kolme kuni nelja kilomeetri vahel.

Praeguse Türi linna kohal asus sajandivahetusel kirik

---

9 "Järva Teataja" nr. 75, 1. VII 1936.

koos mõningate majahüttidega, kuska kõrtse oli rohkesti. Siin kujunenud väikeses keskuses loendati 1890. aasta paiku kokku umbes 12 eluhoonet.[10]

1899. aastal asutas Laupa mõisnik ehitatava kitsaröömelise raudtee äärde Türi puupapivabriku. 1900. aastal töötas selles 44, järgmisel aastal aga juba 115 töölist.[11]

1904. aastal liitusid ettevõttega veel Särevere, Kabala ja Kolu mõisnikud ning puupapiosakonna kõrvale seati üles ka esimene paberimasin.

Üheaegselt paberivabriku ehitamisega alustati Tallinn-Viljandi raudtee ehitamist. Mõni aasta hiljem ehitati Türi-Paide raudtee, mille Esimese maailmasõja päevil sõjaväevõimud lasksid pikendada kuni Tamsaluni. Sellega tekkis Türile raudteesõlm.

Paberivabriku ja raudteesõlme ehitamine Türile lõid soodsad tingimused siia ka asula tekkimiseks, kuna nii paberivabrik, kui ka raudteesõlm vajasid töölisi.

Esialgselt kavatseti raudtee viia läbi Paide, kuid see mõte leidis tolleaegsetelt Paide elanikelt niivõrd tugevat vastupanu, et selle vastu purunesid kõik kavatsused. Selleaegne maakonnaajaleht kirjutas: "Tookordne paidelane kartis koledasti suitsu ja vedurivilet, raudteerööpaid ja võõraid nägusid - sellepärast ta võitleski ihuhingega raudtee vastu ja kui hiljem taheti ehitada Paidesse paberivabrik, siis selgus, et paidelane kardab ka tööliste mässe ja streike."[12]

10 A.Viirmaa, tsit. art. lk. 50.

11 O. Karma, Tööstuslikult revolutsioonilt sotsialistlikule revolutsioonile Eestis, Tööstuse arenemine 1917. aastani, Tallinn, 1963. lk. 223.

12 "Järva Teataja" nr. 75, 1.VII 1936.

Uheaegselt Türi paberivabriku suure peahoone ehitamisega püstitati elamuid ka ametnikele ja kasarmuid töölistele. Esimesed suuremad elumajad ehitati vabriku poolt Viljandi tee äärde.[13]

Oma elu paremaks korraldamiseks korjasid inimesed kokku aastate jooksul kogutud kopikad. Kuna mõisa maadest oli raske ja kohati võimatu saada ehituskrunte, kerkisid esimesed elumajad Lokuta küla põldudele, moodustades nn. "Näljaküla", mis oli Türi üheks vanemaks asustatud paigaks väikese elamurajooni kõrval Türi kirikumõisa maadel.

Nii tekkisid aastatel 1900 - 1903 kapitalismile iseloomulike nimetustega linnaosad "Näljaküla" ja "Kringliküla" - kokku 42. elumaja ja umbes 300. elanikuga.[14] Elamuid püstitati ka veel raudteejaama lähedale ja paberivabriku rajooni.

Türile toodi üle apteek, mis varem asus Kirna mõisas. Siia asus elama ka arst. Tegutses kihelkonnakool, muusika- ja põllumeeste selts ning laenu- ja hoiuühisus. Nii kujunes Türi pikapeale loomulikuks rahva kogunemiskohaks Türi kihelkonnas.

Kapitalismi arengust tingitud elanike arvu kasvuga käib endastmõistetavalt kaasas asustuse laienemine. Nii muutuski hoogsamaks Türi kasvamine ja arenemine kodanliku Eesti esimestel aastatel teostatud mõisamaade osalise võõrandamise tagajärjel.

See mõisamaade jagamine ei toimunud mitte töörahva, vaid

---

[13] "Võitlev Sõna" nr. 125(1519), 18.X 1960.

[14] A.Viirmaa, tsit. art. lk. 50.

peamiselt klassisõjast osavõtnud külakodanluse huvides. Vaesematele elanikkonnakihtidele antud maalapid olid väga väikesed.

"Töölised paberivabrikust, kingsepad, rätsepad, pagarid," kirjutas "Järva Teataja" - "kõik püüdsid hankida oma paar vakamaad põllumaad ja püstitada selle nurgale elamu. Aastate jooksul uppusid majad ikka enam ja enam rohelusse."[15]

Kuid tuleb märkida, et nii hoogsalt Türi asustamine siiski ei kulgenud, kui sellest kirjutab A.Viirmaa. Tema andmete kohaselt tuleb välja, et juba ammu enne Esimest maailmasõda olevat Türil olnud üle 80. elamu.[16] Sellega on ilmses vastuolus arhiivi materjalid aastast 1920. Sel aastal oli Türil koos Alliku mõisavalitsusega 68 hoonetemaksu maksjat.[17] Ka 1921. aastal ei olnud olukord selles osas parem. Juurde oli tekkinud ainult üks kinnisvaramaksu tasuja.[18] Suurem hüpe elamute püstitamisel toimus 1922. aastal, millal kinnisvara maksjate arv suurenes 93-ni, kaasaarvatud Alliku mõisavalitsus.[19]

Esimene maailmasõda tingis tarbe- Muudatusi halduses
ainete hindade tõusu. Türil moodustati toitluskomitee. Toitlustamisküsimuste kõrval tuldi selles komitees mõttele lüüa lahku Alliku ja Särevere valdadest ning luua Türile iseseisev omavalitsus ja taotleda kesku-

15 "Järva Teataja" nr. 75, 1.VII 1936.
16 A.Viirmaa, tsit. art, lk. 50.
17 ORKA, f. 2309, nim. 1, s.-ü. 22, l. 1-2.
18. Sealsamas, l. 3-5.
19 Sealsamas, l. 6-9.

sele alevi-õigused.

Alevivolikogu koosolekul vastuvõetud sellekohane otsus leidis elanike hulgas poolehoidu ja 21. septembril 1917. aastal Järva maakonnanõukogu otsusega lahutati alevik vallast ning Türi sai endale aleviõigused.[20] Türi alevinõukogu ja ehituskomisjoni ettepanekul esitati 1923. aastal Järva Maakonnavalitsusele kinnitamiseks Türi alevi administratiivpiir, mille Järva Maakonnavalitsus kinnitas 11. mail 1923. aastal. See administratiivpiir oli mitteametlikult kehtestatud juba 1920. aastal,[21] ning on täielikus kooskõlas käesoleva töö juures esitatud Türi alevi plaaniga, mis lõplikult kinnitati Tallinnas 9. mail 1925. aastal siseministri poolt.[22]

Sajandivahetusel oli Türi naabruses asuv Alliku mõis Järvamaal rohkem tuntud koht kui Türi. Sellest tingituna nimetati ka rajatava raudtee kohalik jaam Alliku jaamaks. 1923. aastal otsustas alevivolikogu raudteejaama ümber nimetada Türi jaamaks.[23]

Türi alevi linnaks muutmise idee tekkis alevielanikel 1925. aastal. See oleks andnud kohalikule omavalitsusele paremaid tegutsemisvõimalusi.

Türi alevi linnaks muutmise ideele andis uut hoogu Oma-

---

20 A.Viirmaa, tsit. art., lk. 50.

21 ORKA, f. 2309, nim. 1, s.-ü. 36, l. 19-20.

22 Viite aluseks on Türi Linna TSN Täitevkomiteele kuuluv kaart. Järva maakonnas oleva Türi alevi plaan. Kokku seadnud Türi-Alliku, Lokuta ja Särevere mõisa plaanide järele maamõõtja J.Enkelberg 1922.a. kinnitatud Järva maakonnanõukogu poolt 17. märtsil 1925.a.

23 ORKA, f. 2309, nim. 1,. s.-ü. 36, l. 31.

valitsusasjade Peavalitsuselt suurematele alevitele saadetud ringkiri, milles eriti sooviti näha väikelinnade tekkimist.

Kuid siinjuures tuleb rõhutada seda, et alevite ümbernimetamine linnadeks jäi kodanliku Eesti tingimustes siiski formaaljuriidiliseks aktiks, mis olulisel määral ei mõjutanud ega kajastanud nende majanduslikku arengut.

Rahva arvamuse väljaselgitamiseks selles küsimuses korraldati siseministeeriumi ettepanekul 27. ja 28. detsembril 1925. aastal vastav hääletus, kus enamik alevi elanikke andis oma nõusoleku alevi linnaks muutmise poolt. Väiksem osa elanikkonnast pidas seda otsust veel varajaseks ja esitas maksude suurendamise kartusel siseministeeriumile isegi palve Türi edasijätmise kohta aleviks. Hääletamisel andsid hääli linna poolt 102 majaomanikku ja 533 alevielanikku, linna vastu 83 majaomanikku ja 32 alevielanikku.[24]

Alevi 15. volinikust andis 10 oma hääled alevi linnaks nimetamise poolt. Samal koosolekul kerkis üles küsimus, kas linnaõiguste saamisel mitte võtta Türile ka uus nimi. Tehti ettepanek pöörduda Akadeemilise Emakeele Seltsi poole järelepärimisega, kas Türi kihelkonnas ei ole mõnda teist ajaloolist nime, mis sobiks panna uuele linnale nimeks. Hääletamisel jäi see ettepanek vähemusse ja linna nimetuseks jäi edasi alevi senine nimetus Türi. Ametlik otsus alevi linnaks nimetamise asjus anti kodanliku Eesti valitsuse poolt 2. juulil 1926. aastal.[25] 1892. aasta linnaseadus selle hilisemate

[24] "Päevaleht" nr. 9, 10.IX 1926.

[25] "Riigi Teataja" 1926, nr. 68, lk. 857.

Järva maakonnas olewa
Türi-alewi
plaan.

Koos seadmid Türi-Allikus, Loomuta ja Särewere mõisa plaanide järele maamõõtja J. Ennetberg 1925 a.

Käesolew plaan on Järwa maakonnanõukogelt kinnitatud 17 märtsil 1925 a. Türi alew piiritsesse kuulub selle plaani järele maad: end Türi Aleksi mõisa maad – 220,55 tiinu, end Laiuse mõisa maa – 21,46 tiinu, end Särewere mõisa maa – 152,70 tiinu, ära maad: end Türi Aleksi mõisast – 27,01 tiinu, end Laiuse mõisast 173,45 tiinu ja Türi kiriklinnast maa – 80,36 tiinu – kokku. kokku 754,73 tiinu.

Paides, 2 aprillil 1925 a. № 1418

Järwa Maakonnawalitsuse esimees [signature]

Sekretär [signature]

Kinnitan.

Tallinnas, mail 1925 a. № 363

Siseminister

Omawalitsuse asjade Rawalitsuse jahataja [signature]

Mõõt 1:4200

Türi Allikus
Loomuta
Särewere
Türi alewi maad
Türi-Allikus mõisast A
Loomuta mõisast B
Särewere mõisast C
Kokkuwõte
Türi-Allikus mõisa maa
Loomuta
Särewere
Mõisa maad kokku
Ära omandus
Mõisa maa kokku
Ära omandus Türi maa
Loomuta maad kokku
Ära omandus kokku
Türi alewi maad kokku
Türi
Aleksi mõisa piir
Laiuse mõisa piir
Särewere mõisa piir
Türi jaam
Türi jaama raudtee
Türi jaama maa
Türi jaama tee
Türi jaama kõrts
Türi jaabri seadmed
Türi kirik
Türi kalmistu
Türi kiriklinn
Türi-Aleksi mõisa hoone
Laiuse mõisa hoone
Mõisa park
Mõisa tiik
Mõisa aed
Mõisa jõgi
Mõisa mets
Mõisa põld
Mõisa heinamaa
Mõisa karjamaa
Mõisa kõrtsi maa
Mõisa kõrtsi hoone
Mõisa kõrtsi aed
Mõisa kõrtsi tiik
Mõisa kõrtsi mets
Mõisa kõrtsi põld
Mõisa kõrtsi heinamaa
Mõisa kõrtsi karjamaa
Mõisa kõrtsi jõgi
Mõisa kõrtsi tee
Mõisa kõrtsi kõrts
Mõisa kõrtsi kõrtsi hoone
Mõisa kõrtsi kõrtsi aed
Mõisa kõrtsi kõrtsi tiik
Mõisa kõrtsi kõrtsi mets
Mõisa kõrtsi kõrtsi põld
Mõisa kõrtsi kõrtsi heinamaa
Mõisa kõrtsi kõrtsi karjamaa
Mõisa kõrtsi kõrtsi jõgi
Mõisa kõrtsi kõrtsi tee
Mõisa kõrtsi

muudatuste ning täiendustega hakkas Türil kehtima 1.jaanuaril 1927. aastal.[26]

Türi linna rajamise päevil hõlmas linn 824,54 hektari suuruse maaala.[27]

Administratiivne jaotus.

Kuna linn oli väike, siis mingisugust administratiivset jaotust nagu suuremates linnades, siin ei olnud. Siinjuures võiks siiski esitada Türi linna rahvapäraste nimetustega jaotuse, mis mitteametlikult on kasutusel veel tänapäevalgi.

Praeguse jahuveski ümbrust, mis asub Türi linna ja Särevere piirimail kutsuti "Saueauguks". Nimetus tuleb sellest, et siit võeti savi ja veski ümbrus oli tavaliselt porine. Endise Särevere vallamaja tagust kõrgemat kinku hakati peale 1905. aastat kutsuma "Kolgataks". Nimetus tuleb sellest, et vallamaja taga lasti karistussalga poolt maha rätsep Kütt, kes võttis 1905. aasta revolutsioonist aktiivselt osa.

Piibliaineline nimi olevat ka "Kapernauma". "Kapernauma" piirneb Pärnu jõe ja praeguse Kungla tänavaga.

Tema vahetus läheduses otse kiriku külje all asub Tanka küla. Vaadeldaval perioodil asus seal neli vaesemat ning väiksemat talukohta.

Praeguse Türi linna apteegi juures, tänapäeval Paide tänav, asus "Kringliküla". Kajoon hõlmas ainult kümmekond maja. Selles linnaosas elas teiste elanike kõrval arvukalt pagareid.

---

26 "Järva Teataja" nr. 75, 1.VII 1936.

27 Viite aluseks on Järva maakonnas oleva Türi alevi plaan.

Türi läänekülje l asus "Näljaküla", mis on üks vanimaid rajoone Türi linnas. See linnajagu asutati talumaadele, siin olevat olnud alguses ainult üks kaev.

Enamus nendest rahvapärastest linnaosade nimetustest iseloomustab eriti tabavalt kapitalismi varjukülgi.

Paberivabriku poolt ehitatud elamurajooni, mis asub tänapäeva Vabriku Puiesteel, kutsuti "Vabrikukülaks".

Riigi Ringhäälingu töötajad ehitasid vaadeldava perioodi lõpul raadiojaama juurde viis elumaja. Asjaosalised kutsusid endi poolt asustatud rajooni "Nopsakülaks". Nime päritolu ei ole teada.[27]

Türi alev võttis enda alla 623,54 hektari suuruse maa-ala. Administratiiv-piiride järgi (koos alevi piiridesse kuuluvate taludega) oli ta maa-ala, nagu eelpool mainitud, 824,54 hektarit suur.

Territooriumi suurus

Türi alevit kahekümnendate aastate alguses võiks tinglikult jagada kolme ossa maade järgi, mis läksid alevi alla endistest Türi-Alliku, Lokuta ja Särevere mõisatest:

1. Endisest Türi-Alliku mõisast 240,95 ha.
2. Endisest Lokuta mõisast 99,92 ha.
3. Endisest Särevere mõisast 166,82 ha.

Siinjuures eramaad:

1. Endisest Türi-Alliku mõisast 29,73 ha.
2. Endisest Lokuta mõisast 189,49 ha[28]
3. Türi kirikumõisa maa 97,63 ha.

---

27 Türi elaniku K. Einmaa andmed.

28 Järva maakonnas oleva Türi alevi plaan.

Türi linna maafond oli kolmekümnendate aastate alguses niisama suur kui Türi alevile kuulunud maa-ala. 1934. aastal oli umbes pool Türi territooriumist veel asustamata.[29] Selleks, et paremini mõista maafondi jagunemist Türi alevis, vaata lisa nr. 1 lk. 101.

1936. aastal kuulus Türi linnale ajakirjanduse andmeil sama suur territoorium kui kahekümnendatel aastatel.[30]

Kuna 1934. aastal oli pool linna territooriumist veel asustamata, siis võib sellest järeldada, et linna pindala ei laienenud, vaid hoonestamine toimus sügavuti, vabade maaalade arvel.

Selle oletusega on kooskõlas ka A.Viirmaa andmed 1939. aastast, mis isegi vähendavad linna administratiivpiiridesse kuuluvat maa-ala, tuues selle suuruseks 815 hektarit.[31]

1936. aastal oli Türi linna üldpindala 6,23 km^2, sellest ehistatud pindala 3,85 km^2. Ühele ruutkilomeetrile tuli 754 elanikku.[32] Kõige tihedamini oli asustatud Paide, Viljandi, Suur- ja Väike Pärnu, Vabriku Puiestee ja Koidula tänav. 1937. aasta majandusloenduse andmetel oli Türi linna esimeses loendusrajoonis asuval Suur-Pärnu tänaval 28 ettevõtet.[33] Sama loenduse ajal oli Türi linna teises loenduspiirkonnas 127 ettevõtet, millest üksnes Viljandi tänaval asus 43 ettevõtet.[34]

Rahvastiku tihedus

---

29 Järvamaa tervishoiuline kirjeldus, toim. A.Rammul, Tartu, 1934, lk. 85.
30 "Järva Teataja" nr. 75, 1.VII 1936.
31 A.Viirmaa, tsit. art., lk. 51.
32
33 "Eesti Statistika" 1936, nr. 173(4), lk. 170.
34 ORKA, f. 1831, nim. 1, s.-ü. 4827, l. 4-6.
Sama, s.-ü. 4826, l. 4-8.

Nendel tänavatel elas ka enamikus Türi kodanlusest, kellele kuulusid kõige suuremad elumajad Türi linnas.

Kõige hõredamini olid asustatud Ravila, Kiriku, Põllu ja Roheline tänav.

Tänavavõrgu kujunemine

Türi alevi plaan, mis on koostatud 1922. aastal maamõõtja J.Enkelbergi poolt ning on kinnitatud 17. märtsil 1925. aastal Järva maakonnanõukogu poolt, ei nimeta ühtegi tänavat, vaid märgib ära teed. Tänavanimetustele vaadeldava perioodi algusest ei osuta ka arhiivimaterjalid. Huvitav on selles küsimuses näiteks "Elanikkude registreerimise raamat" 1920. aastate algusest. Nimelisi tänavaid selles ei ole, aadressid viitavad kellegi tuntud kodaniku või vabriku majadele, kus elatakse alaliselt või ollakse korteris. Näiteks: Adamson, Johannes, Ado p. sündinud 9.IV 1867.a., abielus, lihunik, elab alaliselt omas majas; Aasa, Helmi Kustase t. sündinud 7.VII 1901.a., tööline, elab Roosi majas, tulnud 20.I 1922.aastal Säreverest.[35]

Kuid küsitletud Türi vanemad elanikud vihjavad sellele, et nimelised tänavad olid siiski olemas. See on kahtlemata õige, et tänavaid juba varem kuidagi nimetati, kuid ametlikult võeti nad kasutusele alevivolikogu koosoleku otsuse põhjal, mis toimus 22. juunil 1925.aastal.

Sellel koosolekul otsustati anda alevi tänavatele järgmised nimetused, mis esitatakse sellises järjekorras, nagu nad esinesid arhiiviallikas.[36]

[35] ORKA, f. 2309, nim. 1, s.-ü. 38, l. 2-3.
[36] Sama, s.ü. 36, l. 94.

1. Tolli tän.
2. Liiva tän.
3. Vambola tän.
4. Kitsas tän.
5. Pikk tän.
6. Raudtee tän.
7. Aia tän.
8. Väike-Pärnu tän.
9. Krundi tän.
10. Lembitu tän.
11. Vabaduse tän.
12. Viljandi tän.
13. Kooli tän.
14. Vabriku tän.
15. Kalda tän.
16. Sauna tän.
17. Kooli Puiestee tän.
18. Uus tän.
19. Ouna tän.
20. Koidula tän.
21. Suur Pärnu tän.
22. Kiriku tän.
23. Jaama tän.
24. Pärna tän.
25. Roheline tän.
26. Männiku tän.
27. Küti tän.
28. Mäe tän.
29. Veski tän.
30. Sihi tän.
31. Laulupidu tän.
32. Vilja tän.

Uurides Türi tänavavõrgu arengut, peab märkima, et tänavanimetuste osas esineb Türil suur kirevus. Ükski allikas ei ühtu teisega.

1930. aastal eksisteerisid Türil järgmised tänavad:[37]

1. Aia tän.
2. Jaama tän.
3. Kiriku tän.
4. Koidula tän.
5. Kooli tän.
6. Koolipuiestee tän.
7. Küti tän.
8. Lembitu tän.
9. Liiva tän.
10. Metsa tän.

---

37 Türi Tähtraamat, Türi 1930. lk. 16.

11. Mäe tän.
12. Männiku tän.
13. Nõmme tän.
14. Paide tän.
15. Pikk tän.
16. Puiestee tän.
17. Pärna tän.
18. Suur Pärnu tän.
19. Väike Pärnu tän.
20. Raudtee tän.
21. Roheline tän.
22. Sauna tän.
23. Turuplatsi tän.
24. Uus tän.
25. Vabaduse tän.
26. Vabriku tän.
27. Vaino tän.
28. Vambola tän.
29. Veski tän.
30. Viljandi tän.

Nendest tänavatest on teadaolevad kõige vanemad tänavad: Väike-Pärnu, Suur-Pärnu, Vaino(u), Paide, Viljandi, Jaama ja Vabriku tänav.

1936. aastal oli Türi linnas ajakirjanduse andmetel 50 tänavat.[38] See arv võib enam-vähem tõele vastata, kuid kahtlemata oli küllaltki suur osa tänavatest tol ajal veel nimetud. Sellele viitab Türi linna plaan 1939. aastast, mis toob ära 32 nimelist tänavat.[39]

1. Aia tän.
2. Anna Haava tän.
3. Ed. Vilde tän.
4. Jaama tän.
5. Kiriku tän.
6. Kohtu tän.
7. Koidula tän.
8. Kooli tän.
9. Küti tän.
10. Laulupidu tän.
11. Lembitu tän.
12. Liiva tän.

[38] "Järva Teataja" nr. 75, 1.VII 1936.

[39] Viite aluseks on Türi Linna TSN Täitevkomiteele kuuluv kaart, Türi linna katastri plaan 1939. aastast.

13. Linnu tän.
14. Mäe tän.
15. Mäekalda tän.
16. Näituse tän.
17. Paide tän.
18. Pikk tän.
19. Põllu tän.
20. Pärna tän.
21. Pärnu tän.
22. Raadiojaama tän.
23. Roheline tän.
24. Sauna tän.
25. Suur Pärnu tän.
26. Tolli tän.
27. Uus tän.
28. Vabaduse tän.
29. Vabriku tän.
30. Vambola tän.
31. Viljandi tän.
32. Väike Pärnu tän.

Nendest tänavatest tuleb koige uuemateks pidada Anna Haava, Eduard Vilde, Põllu ja Raadiojaama tänavaid, mis rajati kodanliku valitsuse lõpupäevil. Raadiojaama tänava eelkäijaks oli Türi Tori tee, mille lõplik väljaehitamine toimus 1935. aastal hädaabitööde korras.[40]

Käsitledes Türi tänavavõrku, ei saa mööda minna linnaelanike pingutustest seoses Türi tänavate kaunistamisega. Tänapäeval ehivad linna vaadeldaval perioodil rajatud puiesteed.

1928. aastal hakati Türile rajama parki äsjavalminud uue koolimaja esisele lagedale põllule.

1931. aastal rajasid töötud hädaabitööde korras Türile staadioni.[41]

Kui võrrelda käesolevale tööle juurde lisatud Türi linna katastri plaani 1939. aastast samasse perioodi kuuluvate ar-

[40] ORKA, f. 2309, nim. 1, s.-ü. 199, l. 69.

[41] ORKA, f. 2309, nim. 1, s.-ü. 156, l. 119.

hiivimaterjalidega,[42] siis näeme juba teatud kooskõla, võrreldes varasema perioodi allikatega, mis käsitlevad tänavavõrku.

Türi tänavavõrk minevikus ja tänapäeval.

1. Aia tän.	Aia tän.	17. Puiestee tän.	Puiestee tän.
2. Ed. Vilde tän.	Ed. Vilde -"-	18. Suur Pärnu tän.	Kaare -"- Tallinna -"- A. Žunise -"-
3. Jaama tän.	Jaama -"-	19. Pärna tän.	Pärna -"-
4. Kiriku tän.	Ranna -"-	20. Väike Pärnu tän.	Väike Pärnu -"-
5. Koidula tän.	Koidula -"-	21. Põllu tän.	Põllu -"-
6. Kooli tän.	Kooli -"-	22. Raadiojaama tän.	Raadiojaama -"-
7. Kooli pst.	Kooli pst.	23. Raudtee tän.	Raudtee -"-
8. Küti tän.	Küti -"-	24. Roheline tän.	Roheline -"-
9. Lembitu tän.	Lembitu -"-	25. Sauna tän.	Tallinna -"-
10. Liiva tän.	Liiva -"-	26. Tolli tän.	Tolli -"-
11. Linnu tän.	Linnu -"-	27. Uus tän.	Uus -"-
12. Metsa tän.	Metsa -"-	28. Vabaduse tän.	Vabaduse -"-
13. Mäe tän.	Mäe -"-	29. Vabriku tän.	Vabriku -"-
14. Näituse tän.	Näituse -"-	30. Vambola tän.	Vambola -"-
15. Nõmme tän.	Nõmme -"-	31. Vainu tän.	Vainu -"-
16. Paide tän.	Paide -"-	32. Viljandi tän.	Viljandi -"-
		33. Veski tän.	Veski -"-

Kõiki esitatud tänavate nimekirju võrreldes näeme küllaltki suuri erinevusi. Järelikult neid nimekirju siiski antud materjalile tuginedes nn. ühise nimetaja alla viia ei ole võimalik, kuid tundub, et kõige autoriteetsem allikas on Türi linna katastri plaan 1939.aastast.

---

[42] ORKA, f. 2309, nim. 1, s.-ü. 301, l. 1-61.

Türi tänavad olid 1928. aastani enamasti kõik sillutamata, ainult peatänavad Viljandi ja Paide tänav, olid killustikuga ja Pärnu tänav klombitud kividega sillutatud. Tänavate laius oli 6-12 meetrit. Kõnniteed puudusid, ainult koolimaja juurde viiva Suur Pärnu tänava äärde oli laudkõnnitee ehitatud.

1930-1932. aastatel tehti märkimisväärset tööd tänavate heakorrastamisel. Nii said nimetatud aastatel klompkivikatte Kiriku, Koidula, Suur-Pärnu ja Roheline tänav umbes 2 kilomeetri ulatuses. 1932. aastal kaeti peatänav Paide-Viljandi bituumeniga ja ehitati juurde palju kõnniteid ning sillutati turuplatsi umbes 2000 m^2 ulatuses.

Tervishoiulisest seisukohast lähtudes on huvitav märkida, et keskveevärk puudus, puudus ka kanalisatsioon reovete ärajuhtimiseks. Viimase omanikuks sai Türi linn 1938. aastal.[43]

1928. aastal oli Türi linna tänavatel 20 elektrivalgustuspunkti. 1932. aastaks see arv kahekordistus.[44]

1939. aastal oli Türi linnas 62 tänavavalgustuspunkti, samal ajal ulatus tänavate üldpikkus 19,8 kilomeetrini. Sellest oli kaetud asfaldiga 2,1 kilomeetrit, klompkividega 1,1 kilomeetrit, kruusaga 5,3 kilomeetrit, põlevkivituhaga 3,5 kilomeetrit ja katmata oli 4,1 kilomeetrit tänavaid.[45]

---

43 A.Viirmaa, tsit. art., lk. 52.
44 Järvamaa tervishoiuline kirjeldus, lk. 86.
45 A.Viirmaa, tsit. art. lk. 52.

Puiesteid oli 1939. aastal Türi linnas 8,3 kilomeetrit üle 150 puu ja põõsaliigiga.

1917. aastal, kui Türi sai endale aleviõigused, oli alevis 104 maja.[46] Majade arv

1922. aastal oli alevis rahvaloenduse andmete põhjal 196 elumaja, neist puuehitisi 179, kivi - 8, sega - 4, savi - 4 ja teadmata materjalist 1. Kahekordseid maju oli 18.[47]

1925. aastal oli alevis juba 259 maja.[48] 1928. aastaks suurenes elumajade arv 300ni. 1934. aasta kohta on andmed erinevad. Nii väidetakse, et siis olevat olnud Türi linnas 428 maja.[50] Teisal tuuakse jälle elanikega majade arvuna esile 421. Korruste järgi jagunesid majad Türi linnas 1934. aastal järgmiselt: ühekorruselisi maju oli 288, mansardkorrusega 86, kahekorruselisi 43, kahekorruselisi mansardkorrusega 2. Kolmekorruselisi maju oli 2.[51]

Kivimaju oli vähe. Valdavas enamuses olid puumajad (90,4%).

1939. aastal nimetatakse majade arvuks 415.[52] Kuna Türi on suhteliselt noor linn, kus sajandivahetusel asus

---

46 A.Viirmaa, tsit. art. lk. 51.

47 Järvamaa tervishoiuline kirjeldus, lk. 85 1922. aasta üldrahvalugemise andmed, Järva maakond (Tabelid) lk. 54.

48 "Järva Teataja" nr. 75, 1.VII 1936.

49 Järvamaa tervishoiuline kirjeldus lk. 85.

50 Eesti arvudes 1920-1935. Tallinn, 1937, lk. 266.

51 II Rahva loendus Eestis. Rahvastiku koostis ja korteriolud. Vihk II. Tallinn, 1935, lk. 132.

52 A. Viirmaa, tsit. art., lk. 51.

TÜRI
LINNA
KATASTRI PLAAN

Plaani valmistanud 1930.a. koosafalud Türi linna planeerimise kava ja hiliseimate
täiendavate mõõtmiste alusel 1939.a. vannutatud maamõõtja August Toom.

Seletus:
Maatükkide piirid ja numbrid
Hoonestatud maatükkide numbrid
Linna administratiivpiir

Lokuta kõla mood
Ruusepea NI:2
Ruusepea NI:1
Ruusepea NI:3
Uueni NI:4
Uueni NI:1
Nõmme NI:8
Nõmme NI:9
Otsa NI:4
Otsa NI:2
Nõmme NI:1
Otsa Nõmme NI:5a
Nõmme NI:6
Lokuta mõisa mõis
Lokuta mõisa valitsemise hoone
Lokuta mõisa pärandkõrts
Lokuta mõisa viinavabrik
Lokuta mõisa viljakuivati
Lokuta mõisa tall
Lokuta mõisa aidad
Lokuta mõisa rehe
Lokuta mõisa kelder
Lokuta mõisa kuivati
Lokuta mõisa kuivati
Lokuta mõisa kuivati

mõnikümmend maja, siis ei tohiks ka majade amortisatsioon nii suur olla, et majade arv kahaneks, nagu viimaste eeltoodud arvude üle otsustada võime. Arvatavasti viimane arv 415 ei näita majade arvu vähenemist, kuna siin on arvatavasti silmas peetud elumaju, jättes kõrvalhooned välja. Majade arvu dünaamilises reas on mõned eelnevad arvud kindlasti võtnud kõik hooned kokku.

Korteriolud olid kodanlikus Eestis viletsad. 1922. aastal oli Eesti linnade 75201 korterist 33 077 ehk 44% kööktoad.[53] Türi alevis oli see protsent veelgi kõrgem. 1922. aastal oli siin 567 korterist kööktube või nagu kodanlik statistika märgib, ühe eluruumiga kortereid 424 ehk 74,8 %. Korteriolud

Suuremates tööstuskeskustes olid kodanlikus Eestis tööliste korteriolud veelgi halvemad kui väikelinnades. Türi oli nendega samal tasemel (näiteks Tallinnas oli samuti ühetoalisi kortereid 74,8 % korterite üldarvust).[54]

Sõjajärgse revolutsioonilise kriisi aastate korteriolusid Türi alevis iseloomustab alljärgnev tabel.

---

53 H. Saarniit, Kodanlik Eesti sõjajärgse revolutsioonilise kriisi aastail (1920-1940). Tallinn, 1958, lk. 48.

54 H. Saarniit, tsit. teos lk. 48.

TABEL 1

Korteriolud Türi alevis 1922.a.[x]

Tubade arv korterites	Korterite arv	Elanike arv	% rahvastikust
1	424	1406	67
2	69	294	14
3	42	174	8
4	16	86	4
5	11	55	3
6	5	33	2
Kokku	567	2048	98

[x] 1922.a. üldrahvalugemise andmed, Järva maakond (Tabelid) Tallinn, 1923, lk. 54-57. Tegelik rahvaarv 2099. 2 % vahe tuli sellest, et tabelites oli antud 8 ja rohkem elanikku.

Kõige ebainimlikumates tingimustes elasid kodanlikus Eestis sõjajärgse revolutsioonilise kriisi aastatel 1920-1924 turbatöölised. Esines juhuseid, kus kuni 24 perekonda elas ühes toas!

Ka Türi alevis elas kodanliku statistika andmetel ühetoalistes korterites 8 ja rohkem inimest - palju nimelt rohkem, seda välja ei tooda.

Esitatu ja eelpooltoodud tabel korteriolude kohta Türi alevis 1922. aastal on eredaks näiteks selle kohta, kuidas kodanlik valitsus hoolitses tööliste korteriolude ja seega ka

tervise eest. "Korterikriis linnades teeb paljudele elamise otse võimatuks", kirjutati korteriolude kohta töö- ja hoolekandeministri kirjas 6. aprillist 1923 riigivanemale. "Iga päev toob teateid uulitsale jäämisest, uulitsale tõstmisest ja ulualuste otsimisest elamiseks kõlbmata urgastes, kus elamistingimused lihtsalt väljakannatamatud, kus tervishoiunõuete rahuldamisest juttugi ei saa olla."[55]

Sõjajärgse revolutsioonilise kriisi aastail pidi tööline majaomanikule maksma oma viletsa korteri eest 1/3 palgast ja rohkemgi. Töötud, kes olid ühtlasi muutunud maksujõuetuiks, tõsteti lihtsalt kodanliku kohtu otsusel korterist välja.

Türi naaberlinnas Paides tõsteti ainuüksi 1922.aasta jaanuari kuu jooksul 6 perekonda tänavale.[56]

Türi alevi kohta konkreetseid andmeid ei ole, kuid elanike mälestuste järgi korterist väljatõstmisi esines sageli.

Küllaltki kõrge oli korteriüür ka 1930. aastatel. Teadaolevail andmetel oli 1932. aastal Türi linnas kortereid, kus korteriüür kuu aja eest oli 50 krooni.[57]

Türi oli kahe rahvaloenduse vahelisel perioodil Eestis korterite arvu suurenemise osas, võrreldes teiste linnadega, eelistatud olukorras, kuuludes selle näitaja osas samasse gruppi, kus asusid Nõmme, Petseri ja Tapa.

---

55 H. Saarniit, tsit. teos, lk. 49.

56 Sealsamas, lk. 49.

57 ORKA, f. 2309, nim. 1, s.-ü. 186, l. 5.

TABEL 2

Korterite arvu kasv % 1922-1934.a.[x]

1 eluruumiga 2 eluruumiga 1-2 eluruumiga	1922 1934 %	3 eluruumiga 4 eluruumiga 3-4 eluruumiga	1922 1934 %	5 eluruumiga 6 eluruumiga 5-6 eluruumiga	1922 1934 %	Kokku	1922 1934 %
Nõmme	157	Tallinn	153	Nõmme	362,6	Nõmme	248,9
Põltsamaa	32,1	Petseri	368,5	Petseri	466,7	Petseri	113,0
Tapa	34,7	Tapa	221,6	Tapa	112,1	Tapa	74,7
Türi	30,6	Türi	238,5	Türi	61,3	Türi	70,4

[x] Eesti arvudes 1920-1935, Tallinn, 1937, lk. 267. Tabel annab ülevaate kõige suurema korterite arvu kasvuga linnadest. Hõlmab ainult elanikega kortereid.

Huvitav on jälgida korteriolude muutumist Türi linnas 1934. aasta rahvaloenduse materjalide valgusel.

TABEL 3

Korteriolud Türi linnas 1934.a.[x]

Tubade arv	Korterite arv	Elanike arv	% rahvastikust
1	242	601	20,8
2	322	867	29,6
3	210	659	22,7
4	142	547	18,9
5	27	110	3,8
6	23	111	3,8
Kokku	966	2859	99,6

[x] II Rahvaloendus Eestis. Rahvastiku koostis ja korteriolud. Vihk II. Tallinn, 1935, lk. 138-143. 0,4% vahe tuli sellest, et tabelites oli antud 8 ja rohkem elanikku.

Kui võrrelda eelpooltoodud korteriolude tabeleid 1922. ja 1934. aasta kohta, siis näeme elamistingimuste tunduvat lahenemist. Eriti silmatorkav on see ühetoaliste korterite osas.

Kui 1922. aastal oli neid 74,8 % korterite üldarvust ja nendes elas 67 % Türi alevi rahvastikust, siis 1934.aastal oli ühetoalisi kortereid 25 % korterite üldarvust ja nendes elas 20,8 % Türi linna rahvastikust. Niisiis elas 1934. aastal ühetoalistes korterites 1/5 elanikkonnast 1922.aasta 2/3 vastu.

Samal ajal elas 4,5 ja 6 eluruumiga korterites 26,5 % elanikkonnast, kes kuulusid kindlasti juba keskkihtide ja kodanluse ridadesse. Nendest rahvakihtidest elas 1934. aastal 4,5 ja 6 eluruumiga korterites 768 inimest.

Vaadeldes korteriolusid Türil võib juurde lisada, et 1922. aastal oli tühje maju 2, 1934. aastal 7. Tühje kortereid oli 1922.aastal 21 ja 1934. aastal 88. Kui kasutada keskmisi näitajaid, siis tuli 1922. aastal Türi alevis ühe eluruumi kohta 1,8 elanikku ja 1934. aastal oli Türi linnas keskmine elanike arv ühe eluruumi kohta 1,2.[58]

Keskmised näitajad iseloomustavad enam-vähem õigesti elamistingimusi varakatele rahvakihtidele kuuluvates korterites. Töölisklassi ja enamuse väikekodanluse korteriolude suhtes ei ütle need arvud mitte midagi.

Kõige tagasihoidlikuma arvestuse juures, kui korruta-

---

[58] Eesti arvudes 1920-1935, lk. 343.

me 4,5 ja 6 toaliste korterite üldarvu 192 antud rühma kõige väiksema eluruumide arvu, s.o. neljaga, siis saame tulemuse, kus 768 eluruumis elas 768 inimest (see arv võib 0,4% ulatuses suureneda).

Samal ajal elas ühe eluruumiga korterites, mida oli 242 - 601 inimest. Edasised kommentaarid on liigsed.

Korteriolusid Türi linnas kodanliku Eesti lõpupäevil on juba raskem jälgida. Puudub selline ülevaatlik statistiline materjal nagu see, mis ilmus seoses rahvaloendustega.

Vaadeldes käesolevas töös eelpooltoodud arve, mis iseloomustavad majade arvu Türi linnas, võib järeldada, et kuni 1940. aastani Türi linna korteriolud enam märgatavalt ei paranenud.

Korteriolusid Türil kodanlikul perioodil iseloomustas keldrikorruste puudumine. Türil kehtiv ehitusmäärus keelas eluruumide ehitamise allapoole maapinda.[59]

1930-ndate aastate teisel poolel tõusid niigi kõrged üürid veelgi, eriti väikekorterite omad, kuna viimaste järele oli kõige suurem nõudmine.

Seega olid töölisperekonnad sunnitud elamispinna ruutmeetrilt maksma märksa kõrgemat üüri, kui jõukamad kihid. Üüri tõus soodustas korteritega hangeldamist. Küllaltki paljud võtsid endale suurema korteri ja üürisid selle tubade kaupa välja, teenides hädaliste arvel.

Eesti kodanlus, tundes oma positsiooni nõrgenemist, otsus-

59 "Riigi Teataja" 1935, nr. 79, art. 685.

tas 1930-ndate aastate lõpupäevil korteriüüre reguleerida. 1939. aasta detsembris võeti vastu "Väikekorterite üürihindade korraldamise ajutine seadus", mille alusel tuli võtta reguleerimisele väikekorterite üürid linnades, kus need olid põhjendamatult kõrged.[60] Vaatamata selle ajutise seaduse vastuvõtmisele kodanliku valitsuse poolt, korteriüürid jäid ikkagi kõrgeks.

F. Engels näitas, et töölisklassil on olnud alati väga halvad korteritingimused. Selleks, et teha korterikriisile lõpp, tuleb kaotada töölisklassi ekspluateerimine valitseva klassi poolt.[61]

---

60 E. Mäsak, Tööliste korterioludest Eestis aastail 1920-1940 kodanliku ajakirjanduse valgusel. "Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised -Ühiskonnateadused" 1968, nr.2, lk. 166.

61 К.Маркс и Ф.Энгельс, Сочинения, т. 18, стр. 207.

II Türi sotsiaalmajanduslik areng

Tööstusasulate elanikkonna struktuuri iseloomustas vabrikutööliste ülekaalukas domineerimine ning kaubanduslike ja kultuuriliste funktsioonide nõrk areng. Sellest tingituna oli nendes asulates ka vastavate rahvastikugruppide osatähtsus väike.

Türi kujutas endast üleminekuastet puht tööstusasulate ja kaubandus-käsitööasulate vahel, mille arenguks lõi soodsad tingimused talurahva jätkuv diferentseerumine maal.

Kui võrrelda Türi Paidega, siis näeme nende vahel küllaltki suuri erinevusi. Tööstuse ja kaubanduse kogukäibelt ühe elaniku kohta oli Paide Eesti linnade hulgas eelviimasel kohal, mittetöötava elanikkonna üldarvult aga esikohal.[62]

Türil oli töötava rahva osatähtsus suur, sest paberivabriku kõrval töötas siin ka veel tellisevabrik.

Transpordil on kahesugune iseloom 1) kuivõrd ta vahetult annab tööd teatud osale asula elanikkonnast ja 2) kuivõrd ta soodustab teiste majandusharude arengut.

Kuna Türi raudteesõlmes töötas ligikaudu 30 inimest, siis sellest tingituna oli siin ka esimesel teguril küllaltki suur tähtsus.

---

62 T. Rea, Eesti ala linnade funktsionaalsed tüübid XX saj. alguses. "TRÜ Toimetised", v. 88. Geograafia alaseid töid, I, Tartu, 1960, lk. 56.

ki suur tähtsus.

Ajakirjandus rahva raskest olukorrast

Türi elanike viletsaid korteriolusid vaatlesime eespool. Kergemad ei olnud ka töötingimused sõjajärgse revolutsioonilise kriisi aastatel. Eraldumine Venemaast ja seostumine kapitalistliku süsteemiga, selle üldkriisi perioodil avaldas mõju ka paberitööstusele.

"Vabrik töötas siiamaale kahe paberimasinaga. Paber läks kõik enamasti Venemaale. Nüüd, kus Venemaa tellimise lõpetas, jäi teine paberimasin seisma ja ei ole ruttu käima hakkamist loota".[63]

"Töörahva elutingimused halvenevad", kirjutas "Tööline", "Kodanlus püüab ikka enam hoolimatumaks minnes töörahva nõudmiste vastu senisedki võitlusteel kättesaadavad seadusejupikesi hävitada, palka kärpida ja tööpäeva pikendada."[64]

24. mail 1921. aastal toimus Türi alevis järjekordne alevivolikogu valimine. Kuidas see alevivalitsus rahva huve kaitses, seda iseloomustab vast kõige paremini "Päevaleht": Juba teist aastat on alevi piirides olev riigimaa alevielanikkudele aiamaaks välja renditud. Maaseaduse põhjal on linnadel ja alevitel luba ainult maa tükeldamise ja väljaandmise kulud riigi rendile juurde lisada ja seda maaharijatelt sisse nõuda. Läinud aastal olid need kulud 8. tuhande marga ümber. Käesoleval ajal on aga uus alevivalitsus ligi 40 000 marka

63 "Uus Meie Hääl" nr. 22, 17.X 1922.
64 "Tööline" nr. 16, 28.XI 1922.

maaharijatelt rohkem renti otsustanud võtta, kui ta ise riigile maksab. Maaharijad alevis on peaasjalikult kehvem rahvakiht..."[65]

Mis puutub toitlusoludesse Türil, siis need olid äärmiselt viletsad: "Kuna varem iga kuu korralikult kõikidele alevielanikkudele, kellest ligi 9/10 töölised ja nende perekonnaliikmed, hinge kohta 12 naela vilja kuus anti, ei ole seda enam viimasel ajal tehtud. Viimase nelja kuu kohta on antud igale elanikule kõigest 11 1/2 naela vilja ja jõuludeks petrooleumi ja heeringaid, kumbagi perekonna kohta kaks naela."[66]

Seltsielu oli Türil 1920. aastate alguses väga madalal arenguastmel. Kultuuriüritused toimusid hoones, mis kunagi oli täitnud küüni, seejärel kõrtsi funktsioone: "Türi alev (Järvamaal) on seni vaimliselt üsna madalal arenemise astmel püsinud ega ole ka lähemas tulevikus ette näha iseäralist edasijõudmist kultuurilises arenemises. Alevis töötavad mitu seltsi, kuid nende "töö" seisab kahjuks ainult pidude toimepanekus... mille kandvaks osaks tants. Olgugi, et alevil 2000 elanikku, suurim paberivabrik (mis küll praegu seisab), progümnaasium ja raudteesõlm... kuid kõige selle peale vaatamata on alevi-või rahvamajaks vana kõrts, mis ainult tugede najal püsib. Nii puudub alevil vähegi ajakohane raamatukogu. Puuduvad ruumid igasuguste kultuuriliste ettevõtete jaoks.

---

65 "Päevaleht" nr. 287, 27.X 1921.
66 "Päevaleht" nr. 4, 6.I 1921.

Alevil omalgi ei ole mingisugust maja või ruumisid. Alevivalitsus asub laenu ja hoiuühisuse ruumides, kuna alevi kõrgem rahva kool oma ligi 300 õpilasega ka üüriruumides töötab."[67]

Paberivabriku allutamine välismaistele monopolidele

Varem kuulusid Eesti ala tähtsamad tööstusettevõtted ülevenemaaliste sündikaatide koosseisu. Kodanlikus Eestis hakkasid monopolid tekkima 1923-1924. aastate majanduskriisile järgnevail aastail. Ei ole juhus, et monopolid tekkisid esijoones neis tööstusharudes, kus väliskapital etendas juhtivat osa.

Soodne olukord monopoli tekkimiseks valitses paberitööstuses, kus domineeris inglise kapital. Lõviosa Eesti paberitööstuse toodangust moodustas Põhja Paberi- ja Puupapivabriku toodang, mis alates 1922. aastast hakkas kiiresti kasvama. Eesti kapitalismi ajutise, ebakindla stabilisatsiooni aastail ühinesid sündikaadiks Põhja Paberi ja Puupapivabrik, Johansoni, Kohila ja Türi paberivabrik.[68] Loodi aktsiaselts "Eesti Paber" müügi ainuõigusega siseturul. Paberitoll oli 30-70% ümber, see andis sündikaadile täiesti vabad käed paberihinna määramiseks siseturul.

Väike osa aktsiaid jäi kohalikele sakslastele, peamiselt endistele parunitele või nende järglastele: "Nii kuulus Türi Paberi ja Puupapivabriku nimelistest aktsiatest 1931. aastal

67 "Päevaleht" nr, 44, 17.II 1921.

68 Õ. Elango, Eesti kapitalismi ajutise, ebakindla stabilisatsiooni aastail (1925-1929), Tallinn, 1958, lk. 29.

64 % "Baltic Trust Company Ltd.-le," 13,8 % pangale G.Schæl & KO" ja Klaus Schulile perekonnaga, 4,7 % Taubele (suguvõsaga), 2 % Schillingi suguvõsale, väikesed aktsionärid aga (vähem kui 0,5 % aktsiatest igaühe kohta) olid Dehn, Maydell, Mühlen, Nolcken, Pahlen, Rosen ja teised."[69]

"G. Schæl & KO" etendas silmapaistvat osa Eesti töösstuse allutamisel välismaistele imperialistidele ja kohalikele sakslastele.

EKP tegevus ja selle mõju tööliisklassile

Samal ajal kaitses töörahva huve EKP kohalik organisatsioon. Parteiorganisatsioon Türil oli rajatud juba 6. jaanuaril 1918. aastal,[70] 1920. aastal hakkas ta tööle uuesti, olles koondanud oma ridu.[71]

Võitlusvõimeliste parteiorganisatsioonide rajamisel üle kogu riigi, mis tol korral oli EKP tähtsamaid ülesandeid, kasutas Keskkomitee sageli Tallinna kollektiivide abi.

Järvamaal - Türil, Tapal, Koigis, Säreveres, Annas, Väätsal ja mujal tugevdati vanu ja moodustati ka uusi parteirakukesi. Selles maakonnas töötas vastutava organisaatorina Eduard Silm Alas, aktiivselt tegutsesid siin kommunistid Aleksander Limberg ja Anton Mangmann.[72]

---

69 O. Sepre, Kodanliku Eesti sõltuvus imperialistlikest maadest, Tallinn, 1964, lk. 42.

70 "Tööline" nr. 8, 6.II 1918.

71 Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost, II osa (aastad 1920-1940), toim. A. Panksejev, Tallinn, 1963, lk. 22.

72. Sealsamas, lk. 87.

Türi kommunistide tegevus kajastus ka ajakirjanduses.[73]

Suurt edu saavutasid kommunistid ametiühingutes, kuna organiseeritud töölised pettusid sotslikes ametiühingutegelastes ning hakkasid nihkuma pahemale.

1929. aasta lõpul kuulus enamik Tallinna organiseeritud töölistest pahempoolsetesse ametiühingutesse. Üsna suur mõju oli pahempoolsetel ametiühingutel ka Pärnus ja Viljandis ning Türi ja Kohila paberivabrikus.[74]

Kriisiaastatel toimusid ka Türi Paberi- ja Puupapivabrikus mitmed streigid.

27. mail 1929. aastal tekkis paberivabrikus töötüli, mis arenes üldiseks streigiks. Streigi algatajad olid metallitöölised-lukksepad. Neile järgnesid paberitöölised nõudes administratsioonilt tunnitasu alammääraks 25 senti ja naistöölistele päevapalgaks 1 kroon ja 80 senti. Senini said naistöölised madalat töötasu 1,20 krooni päevas.

Vabrikus tol ajal töötanud 467 töölisest streikis 384.[75] Streigi tulemusena said töölised väikest palgakõrgendust.[76]

Üks suurimaid streike toimus paberivabrikus 1931.aasta hilissügisel. Neli töölist kandsid vabrikust välja direktor Kullerkanni. Viimane soovis neid nelja töölist vallandada, kuid nendele kuulus kogu kollektiivi toetus. Vabrikuvalitsus hirmutas töölisi, ähvardades kõik 300 töölist vallandada

---

73 "Päevaleht" nr. 237, 3.IX 1925.
"Päevaleht" nr. 62, 6.III 1925.

74 Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost, II osa, lk. 188.

75 "Päevaleht" nr. 143, 31.V 1929.

76 "Päevaleht" nr. 145, 2.VI 1929.

11. detsembril 1931. aastal.[77] Niikaugele asi siiski ei arenenud.

Töökaitse seadusandluse alal kehtisid kodanlikus Eestis tsaariaegsed ning 1917. aastal kodanliku Ajutise Valitsuse poolt väljaantud seadused, mida oli mõningal määral vastavalt aja nõuetele täiendatud ja parandatud. Töösturid püüdsid nende täitmisest kõrvale hiilida. Nii püüti töölisvanemate valimist takistada, seal kus neid siiski valida lasti, kärbiti nende tegevusvabadust ja õigusi.

Türi Paberi- ja Puupapivabrikus siiski töölisvanemaid valiti. 1930. aastate keskpaiku tegutsesid pikemat aega Rudolf Herman, August Pärn ja Martin Pakk.[78]

Oktoobrieelsel perioodil, kui Eesti oli tsaaririigi rõhutud ääremaaks, oli Eesti koolide olukord äärmiselt vilets. Imperialistlike suurriikide toetusel võimule tulnud eesti kodanlusel tuli asuda kooliolusid mõningal määral parandama. Selle põhjuseks oli eelkõige eesti kodanluse arvuline kasv kodanliku diktatuuri perioodil. Loomulikult tahtis kodanlus võimaldada ka oma lastele haridust. Samuti oli kodanluse hariduspoliitika põhjuseks asjaolu, et vastavalt kapitalistliku tootmise huvidele tuli mõnevõrra tõsta rahvahulkade haridustaset. Ka Eesti töörahva demokraatlikult meelestatud progressiivse intelligentsi aktiivne võitlus rahvahariduse

Kooliolud

77 "Päevaleht" nr. 325, 28.XI 1931.

78 "Tööliskoja Teataja" 1937, nr. 12, lk. 331.

olukorra parandamise eest etendas selles märkimisväärset osa.

Türi uuele koolimajale pidulik nurgakivi panemine toimus 22. juulil 1923. aastal, hoone valmis 1924. aastal ning läks maksma üle 17 miljoni marga. Koolimaja ehitusega tehtud võlg oli linnale väga raskeks koormaks, mis viis linna isegi pankroti äärele. 1935. aastal vabanes linnavalitsus sellest võlast koolimaja riigile üleandmisega.

Kulutused haridusele Türil olid küllaltki suured, ulatudes mõnel aastal isegi kuni neljakümne protsendini linnavalitsuse kuludest. Samal ajal olid kulutused hoolekandele ja tervishoiule tühised.

Türile ehitatud koolimaja eksisteeris mitmesuguste nimetuste all.

Aiandusliku hariduse levitamise mõte Türi koolide kaudu tekkis kohalikel koolitegelastel 1924. aastal. Selle aasta 1. augustil avati Türil Aiamajandusgümnaasium. Nii levitas Türi Aiamajandusgümnaasium oma õpilaste keskel teadmisi ja oskusi aianduse alal, mis viimaste kaudu kandusid Türi ümbruskonda ja mõjutasid linna aianduse arengut. See gümnaasium oli siiski üldhariduslik õppeasutus, sellest tingituna võeti agronoomilised ained läbi pealiskaudselt, süvenemata.

Rahvaharidus kodanlikus Eestis kandis nagu ikka ekspluataatorlikus ühiskonnas klassiiseloomu. Kodanlus tahtis anda töörahvale haridust vaid sedavõrd, et kapitalistlikul tootmisel oleks vajalikul määral haritud töölisi,insenere, tehnikuid ja teenistujaid.

Türi 1920-ndate aastate alguses. Esiplaanil Koidula tänav.

Koidula tänav 1920-ndate aastate alguses.

Aia tänav.

Pidu saunametsas. Foto 1920-ndate aastate algusest.

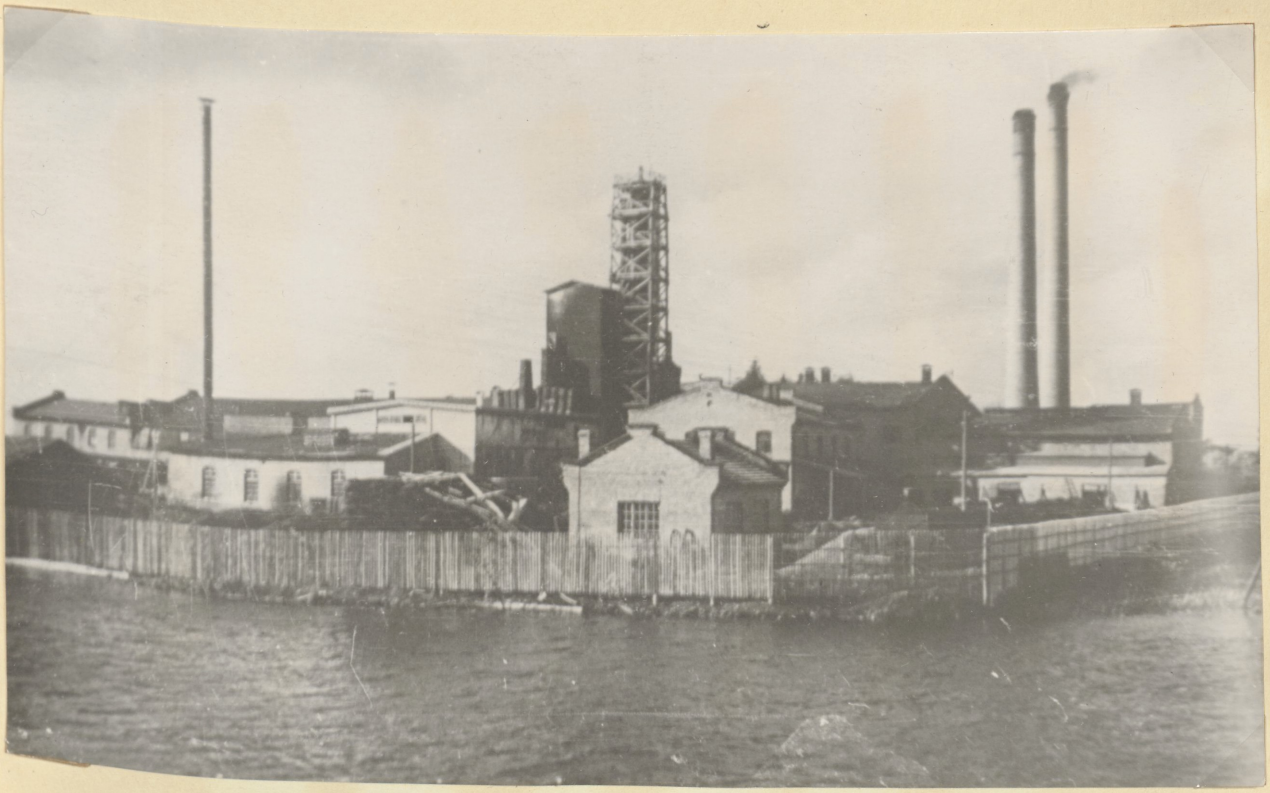

Türi paberivabrik.

Türi 1929. aastal. Vaade linnale veetorni katuselt.

Paterivabriku töölised 1920-ndate aastate alguses.

1932. aastal muudeti kooli õppeprogramm ja anti koolile uus nimetus Türi Linna Majandusgümnaasium. Uus õppeprogramm arvestas mõningal määral Türi ümbruskonna jõukamate talupoegade vajadusi, kes soovisid oma lastele anda põhjalikumaid agronoomilisi teadmisi.

Türi linna Majandusgümnaasium suleti 1936. aastal ning tema asemel hakkas tegutsema alates 16. septembrist samal aastal Türi Aianduskeskkool.[79]

Türi Aianduskeskkool oli üks esimesi kutsekoole aianduse alal Eestis.

Suuremate ühingute ja seltside tegevus

Siinjuures ei ole liigne märkida, et kodanlikus Eestis võrdlemisi laialt arenenud ühistegevus oli puhtkodanlik liikumine, mis teenis ja kindlustas kapitalismi ning oli seotud riigiaparaadiga. Kapitalistliku asutuse eesmärgiks ei saa olla väike kaubatootjate huvide kaitsmine, vaid kapitalistidele kasumite kindlustamine.

Türi Tarvitajate Ühisus asutati 7. augustil 1911. aastal. 1935. aastal ulatus läbimüük 428000 kroonini ning liikmete arv lähenes 800-le.

Türi Majandusühing alustas oma tegevust 1926. aastal. 1934. aastal oli läbimüük 90 000 krooni. Türi Majandusühingul oli 1936. aastal 176 liiget.

Türi Tarvitajate Ühisusega ühise katuse all töötas Türi Ühispank, mis asutati 12. augustil 1928. aastal, kusjuu-

---

79 Türi Aianduskeskkool 1936-1937, Türi, 1937, lk. 4.

res esimese tegevusaasta lõpul oli pangal hoiuseid 23 142 krooni.[80]

Peale eelpoolnimetatue tegutses Türi Piimaühing. Türi Pritsimeeste Selts asutati 1907. aastal. Viimase kõrval tegutsesid Türil veel Türi Põllumeeste Selts ning 1894. aastal Taiksi koolmeistri Gustav Pulberti poolt asutatud Türi Muusika Selts.[81]

---

80 "Järva Teataja" nr. 75, 1.VII 1936.

81 Türi II Musikapäeva juht. Türi, 1929, lk. 21.

III Elanike päritolu, dünaamika, sugu ja rahvus

Linn kasvab maa arvel. Kapitalism tingis linnaelanikkonna kiire kasvu alates XIX sajandi keskpaigast. Eesti linnadesse rändas kahtlemata rohkem maaelanikke, kui kusagile mujale.

Kapitalistlik urbanisatsioon

Uurides kapitalismi arengut Venemaal, kirjutas V.I.Lenin: "Vaadeldava protsessi ilmekaks avalduseks on linnade kasv."[82] Ta näitas, et linnaelanike protsent kasvab pidevalt, et suureneb elanikkonna siirdumine põllumajandusest kaubandusse ja tööstusesse. Kapitalism lõi paratamatult rahvastiku liikuvuse, "mida endised ühiskondliku majanduse süsteemid ei vajanud ja mis oli nende ajal vähegi suuremas ulatuses võimatu."[83]

Mis on siis urbanisatsioon? Ameerika teadlane Nels Anderson defineerib seda nii: "Kõige lihtsamas ja demograafilises mõttes võib urbaniseerumist defineerida kui protsessi, mille tulemusena rahvastik püüab koonduda suurematesse või väiksematesse rühmadesse."[84]

Teisal nähakse selle protsessi all jälle põllumajandusliku rahvastiku siirdumist tööstusesse.

---

82 V.I.Lenin, Teosed, 3. kd., lk. 467.

83 Sealsamas, lk. 503.

84 R.Pullat, Urbaniseerumise sotsioloogilisest ja demograafilisest aspektist. "Ehitus ja arhitektuur" 1967, nr. 5, lk. 3.

Nõukogude spetsialistid seostavad urbaniseerumisprotsessi eelkõige tootlike jõudude ning tootmise arengu ja paigutuse probleemidega, sest tööstus on kontsentreerunud peamiselt linnadesse.

Niisiis kapitalistlik linnastumine oleneb peamiselt majanduslikest tingimustest 1) tõukejõust, mille loob kapitalismi areng ja talurahva killustumine maal ning 2) tõukejõust, mida avaldab tööstuse, transpordi ja kaubanduse areng linnades.

Maaelanike pidev tung linna eeldab juba külas pideva varjatud ülerahvastuse olemasolu. Vastavalt sellele, kuidas kapitalistlik tootmine põllumajanduses areneb, "väheneb nõudmine põllutöölistele absoluutselt; ta väheneb koos sel alal funktsioneeriva kapitali akumuleerimisega, kusjuures tööliste väljatõrjumisega ei kaasne, nagu mittepõllumajanduslikus tööstuses, nende hoogsam ligitõmbamine."[85] Sellest tingituna oli osa proletaarlasi alalises maatöölisest vabrikutööliseks ülemineku olukorras.

Sisserände lähtekohad

Kõige detailsemalt saame sisserände lähtekohti jälgida 1922. aasta rahvaloenduse andmete põhjal. Hilisema perioodi kohta on andmeid ainult juurdetulnud aktiivse elanikkonna endistest elukohtadest. Aktiivse rahvastiku all mõistab kodanlik statistika iseseisva sissetulekuga inimesi.

Üheks immigratsiooni seaduseks on, et lähemalt saab

---

85 K. Marx, Kapital, I kd., lk. 558.

linn rohkem elanikke kui kaugelt.

Nii saigi Türi kõige rohkem elanikke oma vahetust lähedusest - Järvamaalt. Järgnesid Viljandi-, Pärnu- ja Harjumaa. Väga vähe oli sisserändajaid Valga-, Saare- ja Võrumaalt. Juurdetulijaid Petserimaalt ei olnud.

Küllaltki palju Türile ümberasujaid oli Tallinnast ja Nõukogude Venemaalt.

Suuremaks mõjutavaks teguriks, mis meelitas rahvast ligi, oli kahtlemata Türi paberivabrik.

Eesti eraldumine Vene siseturust andis end valusasti tunda metalli- ja tekstiilitööstuses. Paberi- ja puidutööstus oli kodanlikus Eestis üks vähestest tööstustest, mis ei olnud tooraine suhtes sõltuv välisriikide monopolidest. Nii kodumaa tooraine, odava tööjõu kui ka endiste tihedate turusidemete olemasolu tõttu välisriikidega suutsid puidu ja paberitööstuse ettevõtted konkureerida turgude hankimisel teiste kapitalistlike riikide vastavate tööstusettevõtetega.

Kõik see võimaldas puidu- ja paberitööstuses taastada suhteliselt kiiresti ennesõjaaegset taset, kusjuures tema üksikud harud mõne aasta pärast peale sõja lõppu koguni ületasid sõjaeelse taseme.

Tabelist nr. 4 näeme, et isegi Tallinnas sündinud elanike protsent Türil oli küllaltki kõrge. Kuigi konkreetsed andmed puuduvad, võib oletada, et see protsent suurenes edaspidi veelgi, tingituna kodanliku valitsuse reaktsioonilisest poliitikast. Asi seisis selles, et 1924. aasta kevadel ja suvel hakkas Töö- ja Hoolekandeministeerium suunama töötatöö-

Türi elanikkonna jagunemine sünnikohtade järgi 1922. aastal[x]

Järva maakond		Türi alev		Türi alevik ehk vald		Viru maakond		Harju maakond		Lääne maakond		Saare maakond	
arv	%	arv	%	arv	%	arv	%	arv	%	arv	%	arv	%
325	15,88	26	1,27	902	44,08	29	1,41	106	5,18	26	1,27	9	0,44

Pärnu maakond		Viljandi maakond		Tartu maakond		Valga maakond		Võru maakond		Petseri maakond		Tallinn	
arv	%	arv	%	arv	%	arv	%	arv	%	arv	%	arv	%
151	7,38	219	10,7	36	1,75	8	0,39	10	0,49	-	-	58	2,83

Linnad teistest maakondadest		Nõukogude Venemaa		Läti		Teised riigid		Kokku		-		-	
arv	%	arv	%	arv	%	arv	%	arv	%	-	-	-	-
52	2,54	56	2,78	14	0,68	19	0,93	2046	100	-	-	-	-

[x] 1922. aasta üldrahvalugemise andmed (Tabelid), Järva maakond, Tallinn, 1923, lk. 46-47.

lisi linnadest, eeskätt Tallinnast, maale tööd otsima. Sellega püüti halvata üha laienevat töötatööliste revolutsioonilist võitlust linnades.

Linnatööliste maale suunamisega lõi kodanlik valitsus kulakuile eriti soodsad võimalused põllutööliste palkade alandamiseks, nende ekspluateerimise süvendamiseks, mis omakorda põhjustas vastassuunalist liikumist, tungi maalt linnadesse ja linnalistesse asulatesse, eriti sellistesse, kus oli arenenud mingisugune tööstus.

1922-1934. aastatel oli maalt Türile siirdunud aktiivsete päritolu järgmine: juurdetulejaid Virumaalt 3,2 %, Järvamaalt 62,4 %, Harjumaalt 7,3 %, Läänemaalt 1,6 %, Saaremaalt 0,5 %, Pärnumaalt 6,0 %, Viljandimaalt 16,5 %, Tartumaalt 1,8, Võrumaalt 0,7 %. Valga ja Petserimaalt Türile ümberasujaid ei olnud.[86]

1922. aastal oli väljaspool Türi sündinuid inimesi 44,65 %. Ka edaspidi toimus Türi elanikkonna peamine suurenemine juurdetulijate arvel, väljaarvatud kriisiaastad 1931-1933.

Elanikkonna dünaamika

Tootlike jõudude arengu ja paiknemise aluseks kodanlikus Eestis oli kapitalistlik tootmisviis, mis määras ka rahvastiku taastootmise ja paiknemise iseloomu. Linnarahvastiku arvu muutumine on linnade ajaloolise arenemise põhilisi näitajaid, mille dünaamika sõltub tootlike jõudude arengust. Samal ajal aga kajastab linnarah-

86 "Eesti Statistika" 1935, nr. 166(9), lk. 423.

vastiku arvu suurenemine või kahanemine samal territooriumil asetleidnud tootlike jõudude üldist arenemist.

Siit tulenevalt on võimalik linnarahvastiku dünaamika analüüsimisel teha järeldusi tootlike jõudude arenemises toimunud nihete kohta.

Vahetult Suurele Sotsialistlikule Oktoobrirevolutsioonile järgnenud perioodil vähenes Eestis elanike arv. Elanike üldarvust kahanes veelgi kiiremini linnaelanike arv.[87]

Türil toimus alates 1920. aastast elanike arvu pidev suurenemine väljaarvatud kriisiaastad 1932-1935.

TABEL 5

Türi rahvastiku dünaamika aastatel 1922-1939[x]

Aasta	Elanike arv	Aasta	Elanike arv
28.XII 1922	2099	-"- 1932	3130
1.XII 1925	2804	-"- 1933	3106
-"- 1926	2932	-"- 1934	3090
-"- 1927	3019	-"- 1935	3027
-"- 1928	3175	-"- 1936	3194
1.XI 1929	3233	-"- 1937	3257
1.XII 1930	3275	-"- 1938	3289
-"- 1931	3302	-"- 1939	3286

[x] Eesti arvudes. 1934.a. rahvaloenduse mälestuseks, Tallinn, 1934, lk. 8; "Eesti Statistika" 1926, nr. 46(1), lk. 42; 1927, nr. 62(1), lk. 33; 1928, nr. 75(2), lk. 151; 1929, nr. 97(12), lk. 741; 1931, nr. 110(1), lk. 54; 1932, nr. 122(1), lk. 68; 1933, nr. 135(2), lk. 123; 1934, nr. 146(1), lk. 50; 1935, nr. 158(1), lk. 49; 1936, nr. 170 (1), lk. 58; 1937, nr. 183(2), lk. 98; 1938, nr. 194(1), lk. 56; 1939, nr. 207(2), lk. 111; 1940, nr. 219(2), lk. 99.

[87] R.Pullat, Eesti linnarahvastiku dünaamika aastail 1917-1940 "Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised - Ühiskonnateadused" 1968, nr. 4, lk. 363.

Linnaelanike arvu suurenemine kodanlikus Eestis toimus sel teel, et asulad ja alevid kuulutati linnadeks.

1926. aastal kuulutati koos Türi aleviga linnadeks veel Nõmme, Tapa, Põltsamaa ja Tõrva.

Eesti linnadest kasvas kõige kiiremini Nõmme elanike arv. Aastatel 1922-1929 kasvas see 164,19 %. Siin mängis tähtsat osa Tallinna kui tähtsa tööstuskeskuse lähedalolu.

Samal ajavahemikul kasvas Türi rahvastik 52,54 %. Türi kuulus kõige kiiremini suureneva rahvaarvuga linnade hulka.[88]

Seoses alevite ümbernimetamisega linnadeks paljudki linnalised asulad ei saanud kodanlikult valitsuselt ei linnaega aleviõigusi ning eksisteerisid edasi omavalitsuseta alevikkudena. Samal ajal kui 1938. aasta reformiga anti linna nimetus Türist kolm korda väiksema elanikearvuga kaubandus ja käsitööasulaile (Mustla), jäeti mitmetuhandelise elanikkonnaga proletaarsed keskused põlevkivibasseinis valdade koosseisu. 1938. aasta linnaseaduse peaülesandeks oli "kõvendada linnaomavalitsuse organite positsioone ja teovõimet.[89] Linnade arvu suurendamisega sooviti suurendada kodanliku riigi näilist võimsust.

Aastail 1929-1934, seoses ülemaailmse majanduskriisiga, vähenes eesti linnarahvastik. Lenin õpetab: "Mehhaniseeritud suurtööstuse arenemine ei saa toimuda teisiti kui hüpetega, õitsengu- ja kriisiperioodide perioodilise vaheldumisega.

---

88 R. Pullat, Eesti linnarahvastiku dünaamika aastail 1917-1940, lk. 365.

89 E.Dolf, Uuest linnaseadusest, "Eesti Linnad" 1938/39, nr. 1/2, lk. 9.

Vabriku säärase hüppelise kasvu tõttu suureneb hiiglaulatuses väiketootjate laostumine; puhu tõmmatakse töölisi kõrge konjunktuuri aegadel hulgaliselt vabrikusse, puhu jällegi tõugatakse sealt välja. Mehhaniseeritud suurtööstuse olemasolu ja arenemise tingimuseks saab hiiglasuure reservarmee tekkimine inimestest, kel pole tööd ja kes on valmis igasugusest tööst kinni haarama."[90]

Töötute reservarmee on väga liikuva iseloomuga, kuna ta on pidevalt seotud uue töökoha otsimisega.

Nagu selgub Türi linnavalitsuse kirjast 10.III 1932.a. riigivanemale, seisis Türi linn perspektiivi ees, kus linna võis tekkida 500 töötut, kes koos perekonnaliikmetega oleksid moodustanud ligikaudu 50 % Türi linna elanike üldarvust.[91] Olukord muutus tõsiseks seoses töö katkestamisega paberivabrikus. Tekkinud raske olukord ähvardas viia linna majanduslikule kokkuvarisemisele.

Joonisest nr. 1 lk. 51 näeme, et rahvastiku arv Türi linnas hakkas vähenema alates 1931/1932. aasta vahetusest, millal ta oli saavutanud enneolematu kõrguse Türil ulatudes 3302. inimeseni ning langes 2941. inimeseni 1935. aasta septembrikuul. Järsem tõus toimus siit kuni 1936. aasta detsembrini, millisest daatumist edasi toimus väga aeglane Türi linna elanike arvu suurenemine (vt. lisa nr. 2 lk. 102).

---

90 V.I.Lenin, ~~Kapitalismi arenemine Venemaal~~, Teosed, 3. kd., lk. 457.

91 ORKA f 2309 nim. 1, s.-ü. 156, lk. 126.

Eespool mainitud Türi linnavalitsuse kiri riigivanemale näitab seda, et olukord Türi linnas oli 1932. aastal väga tõsine, mis on kooskõlas käesolevas töös esitatud tabelite ja graafikutega. Need näitavad, et elanike mehhaaniline iive oli 1932. aastal oma negatiivses sügavseisus ulatudes 126-ni. Samal ajal oli Türi elanike loomulik iive nullis.

Demograafiliste protsesside objektiivsemaks valgustamiseks, tuleb nende analüüsimisel silmas pidada majanduse arenemise põhijooni.

Jälgides Türi elanike arvu dünaamikat näeme seal silmatorkavaid kõikumisi, mis kajastuvad kapitalistliku tootmise stiihilist kulgu.

Kriisiaastail vähenes rahvaarv Türi linnas 12,27 %.

Kui vaadelda rahvastiku kasvu Eestis aastatel 1929-1939, siis näeme, et kasvasid kõigepealt mitteindustriaalsed väikelinnad Törva 26,3 % ja Antsla 14,8 %. Türi rahvastik kasvas samal ajavahemikul 4,25 %. Arvutused on tehtud elanike arvu 1. jaanuari seisuga. Sellest järeldub, et põhiline osa rahvastiku juurdekasvust toimus Türil sõjajärgse revolutsioonilise kriisi ja kapitalismi ajutise, ebakindla stabilisatsiooni aastail.

Ajavahemikul 1922-1929.a. suurenes Türi rahvastik 52,54%. Diplomitöös vaadeldaval perioodil 1922-1939 aastani suurenes elanikkond 56,79 %.[92]

---

92 R. Pullat, Eesti linnarahvastiku dünaamika aastail 1917-1940, lk. 366.

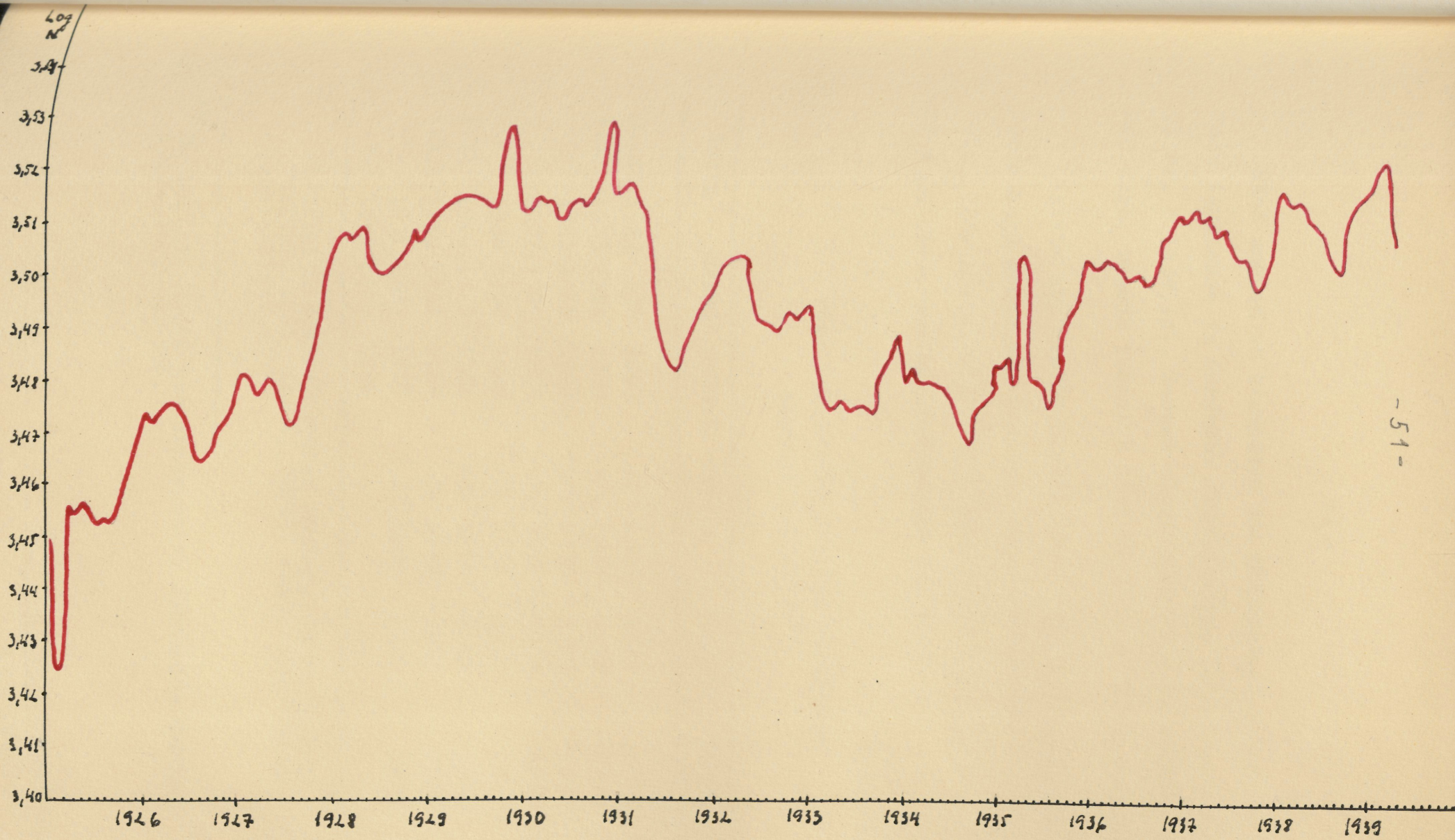

Joon. 1. Tüni elanike arvu dünaamika aastail 1926-1940 (1940. a. 4 kuud).

Need andmed on kooskõlas ka käesoleva töö juurde kuuluvate sündimuse ja suremuse graafikutega (vt. joon. nr. 2 ja nr. 3 lk.64,65). Seoses sündimuse tõusu ja suremuse alanemisega, tõusis loomulik iive Türil kuni 1929. aastani.

Elanikkonna sooline koosseis

Naiste arv ületas meeste arvu Türil kogu kodanliku perioodi vältel. 1922. aastal oli Türi alevis naisi 12 %, 1930. aastal 20 % ja 1940. aastal 18 % rohkem kui mehi.

TABEL 6

Türi rahvastiku sooline struktuur aastail 1922-1940[x]

Aasta	Mehed	Naised	Aasta	Mehed	Naised
28.XII 1922	992	1107	-"- 1933	1394	1712
1.XII 1925	1311	1493	-"- 1934	1399	1621
1926	1360	1527	-"- 1935	1385	1642
1927	1405	1614	-"- 1936	1502	1692
1928	1486	1689	-"- 1937	1510	1747
1.XI 1929	1512	1721	-"- 1938	1528	1761
1.XII 1930	1486	1789	-"- 1939	1503	1783
-"- 1931	1483	1819	1.IV 1940	1515	1805
-"- 1932	1404	1726	-	-	-

[x] 1922.a. üldrahvalugemise andmed. Järva maakond, Tallinn, 1923, lk. 6, "Eesti Statistika" vastavad aastakäigud.

92 R. Pullat, Eesti linnarahvastiku dünaamika aastail 1917-1940, lk. 366.

Tartu Ülikooli Raamatukogu
ARHIIVKOGU

Türi elanikkonna rahvuslik koosseis[x]

Aasta	Eestlased		Venelased		Saksalased		Rootslased		Lätlased		Juudid		Poolakad		Soomlased		Muud rahvus.		Rahv. teadmata		Kokku	
	arv	%	arv	%	arv	%	arv	%	arv	%	arv	%	arv	%	arv	%	arv	%	arv	%	arv	%
1922	2011	95,8	10	0,5	38	1,8	3	0,2									33	1,5	4	0,2	2099	100
1934	2826	97,9	21	0,7	24	0,8	4	0,2	3	0,1	2	0,1	4	0,1	3	0,1	1	0,03	15	0,5	2903	100,03

1922. a. üldrahvalugemise andmed. Järva maakond (Tabelid), Tallinn, 1923, lk. 29.

x "Eesti Statistika" 1936, nr. 173(4), lk. 192.
Autori arvates on ajakirja "Eesti Statistika" andmed veidi vildakad.
1934. aastal peaks eestlasi olema 97,4 %.

Naiste ülekaal oli Türil tingitud meeste kõrgemast suremusest. Samuti väljarändamise tagajärjel ei ühtlustunud rahvastiku sooline struktuur.

Elanikkonna rahvuslik koosseis

Ka Türi elanikkonna rahvuslikku koosseisu saame jälgida käesolevas töös ainult rahvaloenduste andmete valgusel.

Lisaks tabelile nr. 7 võib lisada veel seda, et ajakirja "Eesti Statistika" andmeil oli Türi linn 1934. aastal kõige suurema eestlaste protsendiga linnaks kodanlikus Eestis.

Kodanlik valitsus organiseeris suurmaapidajate huvides odava tööjõu sissetoomist Poolast, mis halvendas juba niigi viletsaid tööolusid maal. Ka see moment peegeldub tabelis nr. 7. Toodud andmete põhjal näeme, et Türil kahanes pidevalt sakslaste arv ning tõusis venelaste arv.

Võib oletada, et sakslaste arv kahanes 1939. aastal Türi linnas veelgi seoses nende enamiku siirdumisega 1939. aasta oktoobris Poolasse ja Saksamaale.

IV Türi elanikkonna loomulik ja mehhaaniline liikumine ning vanuseline struktuur

Rahvastik ei püsi muutumatuna.Pidevalt muutub elanike arv ja rahvastiku koosseis. Rahvastiku üldarv muutub loomuliku ja mehhaanilise iibe tulemusel. Rahvastiku struktuur aga muutub rahvastiku loomuliku ja mehhaanilise liikumise käigus. Rahvastiku loomuliku liikumise protsessis, taastootmisprotsessis, toimub olemasolevate rahvastikugruppide vananemine, osa rahvastiku suremine ning vananenud ja surnud inimeste asendamine juurdesündivate ja edasielavate inimestega. Selle juures asenduvad olemasoleva rahvastiku koosseisus endised inimesed uutega. Kui sündimus ja suremus on omavahel võrdsed ja keskmine elupikkus ei muutu, siis püsib ka rahvastiku struktuur muutumatuna.

Eelöeldust tulenevalt võime väita, et sündimuse ja suremuse dünaamika on demograafiliste muutuste tähtsaim näitaja.

Elanikkonna loomulik liikumine

Inimeste loomulikule liikumisele avaldavad mõju paljud faktorid: sotsiaalsed, bioloogilised ja psühholoogilised. V.I.Lenin oma teoses "Narodnikluse majanduslik sisu" tõstis nendest esile sotsiaalsed faktorid.

Sellest lähtudes analüüsitakse Türi elanikkonna loomulikku ja mehhaanilist liikumist ning vanuselist struktuuri eelkõige sotsiaalsest aspektist.

Kodanlik Eesti oli madala sündimusega maa. Rahvastiku kasv olenes nii loomulikust iibest kui ka sisse ja väljarännu suhtest. Kõige madalam oli sündimus 1934. aastal.

Türi elanikkonna loomulik iive oli negatiivne 1934. ja 1935. aastal. Kui vaadelda kodanlikku perioodi tervikuna, siis toimus Türil siiski loomulik rahvastiku suurenemine.

Üheks rahvastiku loomuliku liikumise komponendiks on sündimus. Sündimus sõltub omakorda abiellumusest ja abiellunute vanusest. Viimastele avaldavad suurt mõju majanduslikud tingimused.

Abiellumus oli kodanlikus Eestis keskmisel tasemel. Kõige intensiivsem oli ta 1921. aastal. Nimetatud aastast alates hakkas abiellumus vähenema.

1923. aastal alanud majanduslikud raskused hakkasid 1929. aastal järk-järgult üle minema kriisiseisundisse. Stabilisatsiooniaastail toimunud toodangu tõus tööstuses ja põllumajanduses põhjustas kaupade suhtelise üleprodukt-siooni, sest töölisklassi ostujõu langemise ja agraarkriisist tingitud töötava talurahva vaesumise tõttu vähenes maksujõuline nõudmine siseturul nii tööstuse kui ka põllumajandussaaduste järele. See asjaolu kajastus ka sündimuses, kuna majanduslikest raskustest tingituna hakkas kodanlus piirama abielusolevate naiste töötamise võimalusi. Neil aastatel vallandati töölt vastava ettevõtte või asutuse koosseisude koondamisel eeskätt need naised, kelle mehed töötasid.

Hilist abiellumist põhjustas osaliselt ka see asjaolu,

et noormeestel kulus palju aastaid sellise palgatasemeni jõudmiseks, mis nendel oleks võimaldanud üürida omaette korteri ja rajada perekondi.

Sündimusele avaldab suurt mõju samuti naiste abiellumisiga, mis kippus jääma hiliseks.

Väga tähtis faktor on siin ka perekondade püsivus; ebakindlad abielud suurendavad sündimuse langust.

Türi elanikkonna loomulikku liikumist on kõige parem jälgida alates 1926-1927.aastast. Varasemate aastate vaatlemist takistab see asjaolu, et kodanliku Eesti statistilised väljaanded ei esitanud alevile andmeid üksikult, vaid maakonna alevite statistiliste andmete üldkokkuvõttena.

Nagu näeme tabelist nr. 8 tõusis sündimus Türi linnas kapitalismi ajutise, ebakindla stabilisatsiooni aastail pidevalt.

Seda saame seostada majandusliku olukorra teatud elavnemisega nendel aastatel. Sel ajal toimus Türil märgatav asustuse laienemine, paranesid korteriolud. Korterite arv kasvas 1922-1934. aastani 70,4 %.

Kuna kriisiaastad olid väga rasked, siis pidi valdav enamus korterite juurdekasvust toimuma enne 1930.aastat.

See avaldas nähtavasti positiivset mõju naiste abiellumiseale. Nii oli näiteks 1929.aastal kuni 25.aastasi abiellujaid naisi 67,65 % abiellunud naiste üldarvust, mis omakorda kajastus sündimuses (54 sündi 1929.a.)

Ka 1930.aastal oli palju abiellujaid ning sündimus oli kõrge.

TABEL 8

Türi elanikkonna loomulik liikumine aastail 1925-1940[x]

Aasta	Suremus	Sündimus	Iive	Aasta	Suremus	Sündimus	Iive
1925 (10 k)	24	18	-6	1933	20	32	12
1926 (6 k)	34	41	7	1934	36	34	-2
1927	42	46	4	1935	37	29	-8
1928	33	46	13	1936	51	56	5
1929	26	54	28	1937	32	48	16
1930	31	55	24	1938	42	58	16
1931	30	47	17	1939	56	75	19
1932	27	27	0	1940(4k)	8	10	2

[x] Andmed ajakirjast "Eesti Statistika" 1925-1940 aastakäigud. Arvud ei pretendeeri absoluutsele õigusele, kuivõrd ka "Eesti Statistikas" esines teatud vasturääkivusi.

TABEL 9

Naiste abiellumisiga Türil aastail 1926-1937[x]

Vanus aastates	1926.a.		1929.a.		1930.a.		1931.a.		1932.a.		1933.a.		1934.a.		1936.a.		1937.a.	
	arv	%	arv	%	arv	%	arv	%	arv	%	arv	%	arv	%	arv	%	arv	%
kuni 19	2	7,41	5	14,71	7	31,82	-	-	2	8,70	-	-	1	5	-	-	1	3,71
20-25	11	40,74	18	52,94	4	18,18	8	44,44	10	43,49	5	25	7	35	12	42,86	12	44,44
25-30	5	18,51	7	20,59	5	22,73	7	38,88	3	13,05	8	40	4	20	8	28,58	6	22,22
30-40	6	22,22	3	8,82	4	18,18	1	5,56	3	13,05	4	20	6	30	6	21,43	6	22,22
40-50	2	7,41	1	2,94	2	9,09	1	5,56	4	17,36	2	10	1	5	-	-	2	7,41
Vanemad	1	3,71	-	-	-	-	-	-	1	4,35	1	5	-	-	-	-	-	-
Teadmata	-	-	-	-	-	-	1	5,56	-	-	-	-	1	5	2	7,13	-	-
Kokku	27	100	34	100	22	100	18	100	23	100	20	100	20	100	28	100	27	100

[x] Koostatud ajakirja "Eesti Statistika" andmete alusel.
"Eesti Statistika" 1928, nr. 74(1), lk. 6; 1930, nr. 106(9), lk. 497; 1932, nr. 122(1), lk. 14; 1932, nr. 133(12), lk. 702; 1934, nr. 146(1), lk. 11; 1934, nr. 157(12), lk. 621; 1935, nr. 168(11), lk. 551; 1937, nr. 191(10), lk. 564; 1938, nr. 204(11), lk. 556.

1930-1934. aastani langes sündimus Türi linnas 16,5 %.[93]

Kõige madalam oli Türi elanikkonna loomulik iive 1935. aastal, ulatudes -8.

Alates 1936. aastast hakkas sündimus Türil uuesti tõusma.

Kuigi Eesti asus sündimuse poolest Euroopas viimaste hulgas, oli abiellumus siin küllaltki kõrge (1931-1935.aastate keskmine 7,9 %, 1937. aastal 8,5 %).[94]

Linnadest oli esikohal Tallinn, järgnesid Jõgeva, Mõisaküla, Jõhvi ja Tartu.

Türi jäi nendest linnadest ja alevitest abiellumuse osas kaugele maha. Kui aastatel 1927-1929 tuli Türi linnas 1000 elaniku kohta keskmiselt 10,4 abiellumust, mis oli Eesti üks kõrgematest näitajatest selles osas, siis aastatel 1930-1934 oli 1000 elaniku kohta keskmiselt 6,7 abiellumust.[92] Seega oli Türi kriisiaastail kõige madalama abiellumusega linn Eestis, mis nagu eespool nägime, kajastus ka sündimuses.

Aastatel 1930-1935 registreeritud abielude dünaamika kujunes Türi linnas järgmiseks: 1930. aastal 22, 1931. aastal 18, 1932. aastal 23, 1933. aastal 20, 1934. aastal 20 ja 1935. aastal 28 abielu.[95]

---

93 R.Pullat, Eesti linnarahvastiku looduslik ja mehhaaniline liikumine ning vanuseline struktuur aastail 1917-1940. "Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised - Ühiskonnateadused" 1969, nr. 1, lk. 26.

94 "Eesti Statistika" 1936, nr. 178(9), lk. 433.

95 II Rahvaloendus Eestis. Rahvastiku probleeme Eestis. Vihk IV. Tallinn, 1937, lk. 101.

Kui võrrelda Türi ja Tallinna naiste abiellumisiga, siis näeme siin suuri erinevusi. Tallinlannad abiellusid liiga hilja. Väga vähe oli meheleminejaid enne 20 eluaastat, liiga suur aga oli üle 30 aastaste abiellujate protsent.

Türi linnas olid vastavad näitajad igas suhtes palju paremad, millest tingituna ka sündimus oli siin kõrgem.

Aastatel 1927-1934 oli Türi kõige kõrgema sündimusega linn Eestis, ka vaadeldava perioodi lõpul ei olnud sündimuse näitajad halvad.

Samal ajajärgul oli Türi abiellumuse osas 1000 elaniku kohta viimasel kohal Eesti linnade hulgas.

Sellest tuleb paratamatult järeldada, et paljulapseliste perekondade osatähtsus pidi Türil olema väga suur.

Nagu eespool mainitud on sündimuse langus tihedalt seotud majandusliku surutise ja kriisidega. Analüüsides majanduslikke probleeme näitas K.Marx, et töötajad "kärbivad oma igapäevaseid toiduportsjoneid, söövad nisuleiva asemel rukkileiba, söövad vähem liha või üldse ei söö seda, niisamuti nagu võid ja juurviljagi... loobuvad pühapäeva meelelahutustest... Kui tööline on ükskord jõudnud selle äärmise piirini, siis kasvab tema viletsus elatusvahendite tühisemagi hinnatõusu, mõne tööseisaku või haiguse puhul veelgi suuremaks ... kõige hädavajalikumate elatusvahendite tühiseimalegi hinnamuutusele järgneb selles "kapitalistlikus paradiisis" surmajuhtumite ja kuritegude arvu muutus!"[96]

96 K. Marx, Kapital, I kd., lk. 584-585.

Kui vaadelda kodanlikku Eestit tervikuna, siis põllumajanduses ja tööstuses esilekerkinud raskused koos tööpuuduse suurenemise ja töötajate tulude langemisega nõrgestasid inimeste vastupanu 1926. aastal alanud epideemiapuhangutele, mis levisid eriti laste hulgas leetrite, sarlakite ja teiste külmetushaiguste näol. Töötajatel puudusid vahendid, et kaitsta end nakkushaiguste vastu.

Kui aga saabusid 1927. ja 1929. aastate eriti külmad talved, siis tõusis talviste epideemiliste haiguste osatähtsus ning ka suremus, eriti maal. Selles kajastus asjaolu, et arstiabi oli maal raskemini kättesaadav kui linnades.

Türi linna osas oli nendest rasketest aastatest kõige halvem 1927. aasta, mida võib võrrelda suremuse osas 1938. ja 1939. aastaga. Ka loomulik iive oli 1927. aastal väga madal.

Kui vaadelda käesolevas töös esitatud sündimuse ja suremuse graafikut (joonis nr. 2.) siis näeme, et kõige onnelikumad olid 1927-1930. aastad, millal sündimuse kõver tõusis ja suremuse kõver alanes. Viimane alanes kuni 1933. aastani, millal ta hakkas uuesti ja päris järsult tõusma.

1930/31. aastavahetusest alates hakkas Türil sündimus vähenema, vähenes kuni 1932. aastani. Sel aastal oli looduslik iive Türil nullis. Sellest aastast alates hakkab väga aeglane sündimuse tõus kuni 1935. aastani, millisest daatumist alates sündimus järsult suureneb.

Kriisiaastate negatiivne loomulik iive kajastub ka käesoleva töö juurde kuuluvas graafikus (joonis nr. 3).

Rahvastiku loomuliku liikumisega on väga tihedalt seotud arstiabi korraldus vastaval territooriumil.

Vaatamata sellele, et Türil oli esimene haigekassa Eestis, kes sai endale haigemaja,[97] oli arstiabi siin väga raskesti kättesaadav.

Positiivseks momendiks oli see asjaolu, et haiguskindlustus oli Türi linnas korraldatud riigiametnikega ühisel alusel.[98]

Vastava põhikirja kohaselt võisid haigekassa liikmeteks olla Türil töövahekorras olevad isikud, väljaarvatud need, kes olid juhuslikel töödel.[99]

1929. aastal kuulus Türi Ühishaigekassa alla 23 ettevõtet 570. kassaliikmega.[100] Tingituna kõrgest liikmemaksust vähenes haigekassa liikmete arv kiiresti. Nii kuulus 1932. aasta märtsikuul haigekassa liikmete perre 151 töölist.[101].

Ühishaigekassa põhikirja kohaselt määrati haigekassa liikmemaksu suuruseks peakoosoleku poolt üks kuni kaks protsenti teenitud palgast. Juhul kui haigekassa liikmete arv langes 400 st madalamale, võidi liikmemaksu kuni 3 % tõsta. Töötasu hulka, millest liikmemaksu suurust arvesta-

---

97 Päevaleht nr. 295, 11.IX 1929.

98 S.Ahelik, Arstiabist ja sotsiaalkindlustusest kodanlikus Eestis, Tallinn, 1964, lk. 94.

99 Türi Ühishaigekassa põhikiri, Viljandi, 1932, lk. 2.

100 "Rahva Sõna" nr. 209 (763), 13.IX 1929.

101 ORKA, f. 2309, nim. 1, s.-ü. 156, l. 134, 135, 136.

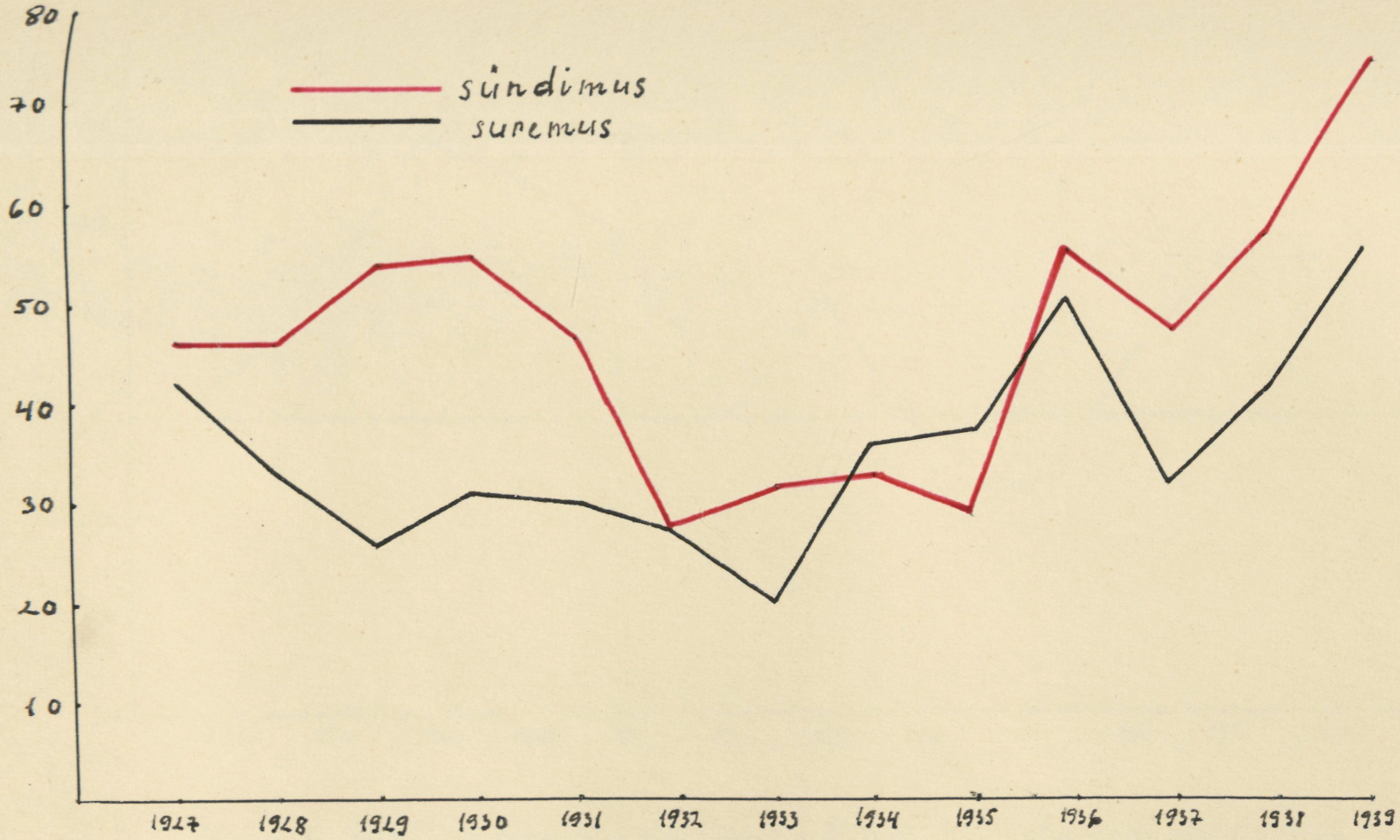

Joon. 2. Sündimus ja suremus Türil aastatel 1927 - 1939.

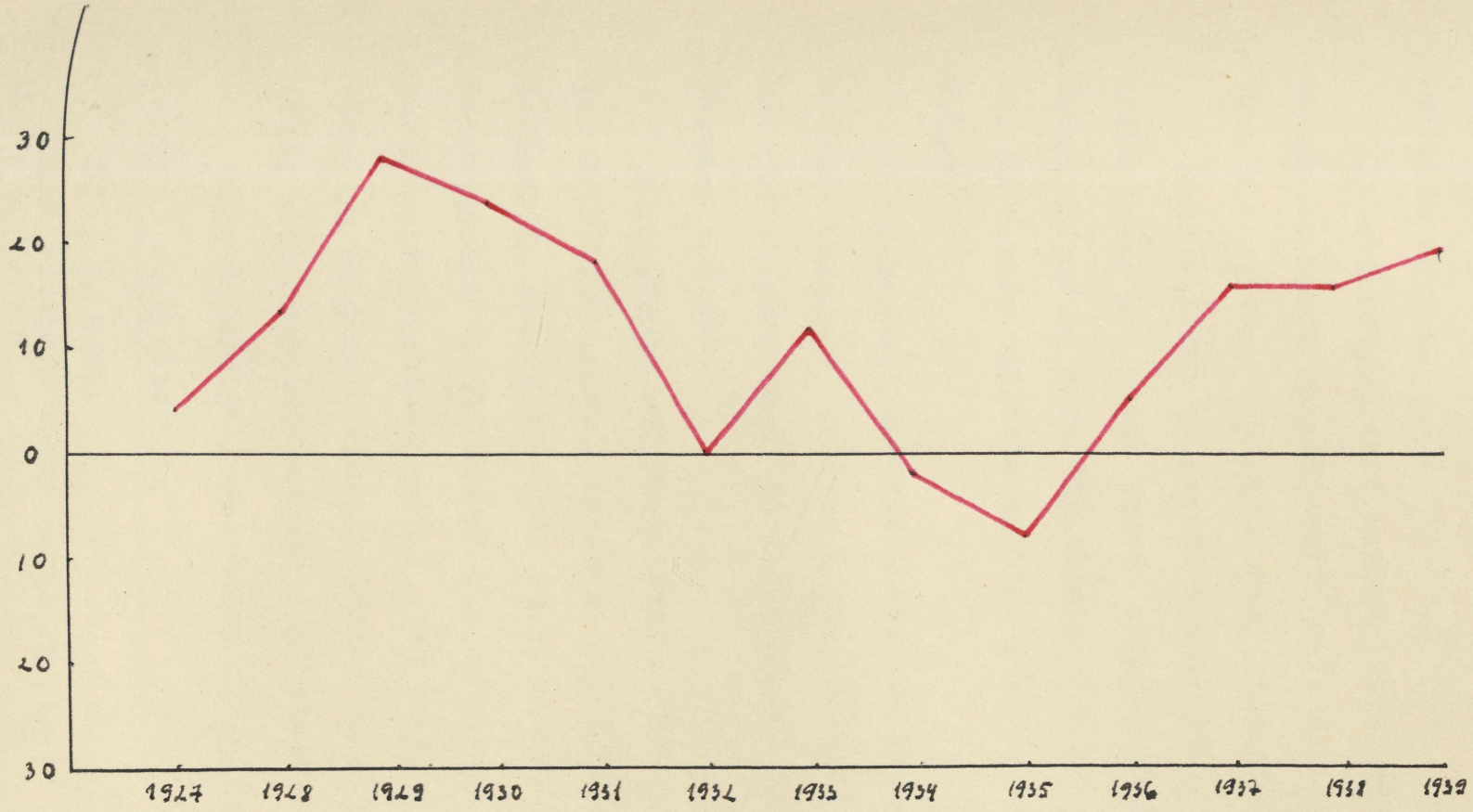

Joon.3. Türi rahvastiku loomulik üive aastatel 1927-1939.

ti, kuulusid nii tehtud ületunnid kui ka naturaalne töötasu, kui seda esines.

Ka ettevõtjal tuli maksta liikmemaksu. Temal tuli tasuda ka nende haigekassaliikmete liikmemaks, kelle töötasu oli väiksem 2/3 keskmisest mustatöölise päevapalgast.

Kuid sellest ei peetud alati kinni. Ilmekas näide selle kohta oli Türil asuva tellisevabriku omaniku J.Võhrmanni käitumine, keda "kahtlustati ka ennemalt tema vabrikus töötavate tööliste eest haigekassa raha mittemaksmises."[102]

Haigekassaliikmetele tehtavatest soodustustest võiks märkida seda, et rahaline toetus haiguse või vigastuse puhul ühe tööpäeva eest ei ületanud 2/3 haigekassaliikme päevast töötasu.[103]

Türi linnas haigemaja puudus. Türi Ühishaigekassa asutas küll 1929. aastal kaheksa voodikohalise haigemaja mida jõudumööda täiendati, kuid selle eluiga oli kõigest poolteist aastat. 1930. aastal sai haigemaja linna poolt toetust, kuid järgmisel aastal, kus toetust kuskilt saada ei olnud ja haigemaja ülevalpidamine haigekassale üle jõu käis, oldi sunnitud haigemaja likvideerima.

Türi Ühishaigekassa ühines 1. jaanuaril 1935. aastal Paide Ühishaigekassaga.[104]

---

102 ORKA, f. 2309, nim. 1, s.-ü. 186, l. 15
103 Türi Ühishaigekassa põhikiri, lk. 3
104 S.Ahelik, tsit. teos, lk. 43.

"Lähemas tulevikus ei ole Türil uue haigemaja asutamist loota", kirjutas 1934. aastal professor A.Rammul.[105] Türil ei paranenudki tervishoiutingimused. "Tervishoiu peale on kulutused olnud võrdlemisi tagasihoidlikud", kirjutas 1939. aastal Türi linnapea, "Puudub linna haigla."[106]

Mis puutub arstidesse, siis kuni 1924. aastani oli Türil 2 arsti - raudteearst ja Türi paberivabriku arst. Samal aastal asus Türi alevis tööle ka jaoskonnaarst, kes sai 1927. aastal linnaarstiks. 1933. aastast alates jäi Türi linna kaks arsti. Türi paberivabrik enam oma arsti ei kasutanud, sest tööliste ravimine kuulus haigekassale.[107]

Sõjajärgse revolutsioonilise kriisi aastail olid Türi alevis väga viletsad korteritingimused. Ühetoalistes korterites elas kuni 2/3 elanikkonnast. Rasked töö- ja olustikulised tingimused lõid soodsa pinna tuberkuloosi ehk "korterihaiguse" levikule, mis levis peamiselt tööliste ridades.

Aastatel 1921-1928 suri Türil tuberkuloosi 32 inimest. Kõige suurem surmajuhtumite arv sellesse haigusesse antud perioodil oli 1923. aastal, millal suri kaheksa inimest, kusjuures naiste suremus oli meeste suremusest kõrgem.[108] Need tuberkuloosi surnud inimesed olid kõik haigetena registreerimata, mis omakorda vihjab halvale arstiabi kor-

---

105 Järvamaa tervishoiuline kirjeldus, lk. 87.

106 A.Viirmaa, tsit. art. lk. 54.

107. Järvamaa tervishoiuline kirjeldus, lk. 87.

108 Eesti Demograafia. Vihk IV. Rahvastik ja tervishoid Eestis, Tallinn, 1930, lk. 99-100.

raldusele selles valdkonnas.

Kriisiaastatel suurenes surevus tuberkuloosi veelgi. Kui 1932. aastal suri sellesse haigusesse 13 inimest, siis 1933. aastal oli vastav arv 19.[109] Samal ajal oli vähki surnute arv tunduvalt väiksem.

Toodud andmed näitavad, et sotsiaalne haigus tuberkuloos oli kodanlikul perioodil peamiseks suremuse põhjuseks Türil. Seda soodustas ka asjaolu, et vaatamata haigla puudumisele, puudus isegi vastav nõuandla, mis tõsi küll koos röntgenikabinetiga asusid naaberlinnas Paides.

Rahvaarvu vähenemise oluliseks põhjuseks kodanlikus Eestis oli üldine rahvamajanduse langus ja tööpuudus.

Ilmekas näide selle kohta oli Türi naaberlinn Paide, mis oli teistest sisemaistest maakonnalinnadest majanduslikus suhtes kõige mahajäänum. "Paide linn sureb välja", kirjutas "Päevaleht", "viimastel aastatel on alaliseks nähtuseks saanud, et surevus sündimise ületab."[110] Nii oli Paides loomulik iive negatiivne juba 1925., 1926. ja 1927. aastal, kuna Türil oli see negatiivne 1934. ja 1935. aastal.

Elanikkonna mehaaniline liikumine

Rahvastiku ümberpaigutumine toimus kodanlikus Eestis stiihiliselt, mille põhjusteks olid paremate töövõimaluste otsimine ja soov elama asuda linnadesse, kus loodeti leida

109 "Eesti Statistika" 1935, nr. 160(3), lk. 132.
110 "Päevaleht" nr. 78, 19.III 1928.

paremaid elutingimusi, kuna rahvastiku taastootmise ja tootmise paiknemise vahel valitses disproportsioon.

Tabelite nr. 10 ja nr. 11. alusel näeme, et Türi elanikkonna peamine juurdekasv toimus juurdetulijate arvel, väljaarvatud kriisiaastad 1931-1933. Kriisiaastad olid Türi linnas väga rasked.

1932. aastal oli Türil väga palju töötuid, linn oli majandusliku kokkuvarisemise lävel. Sellel aastal oli Türi linnast palju lahkujaid, nende arv ulatus 126-ni.

25. märtsil 1934. aastal kirjutas Türi Töötute Komitee linnavalitsusele, et Türi ümbruses ja ka kaugemal on metsatööd lõppenud, ning töötud on sattunud väga raskesse olukorda.[111] Samal aastal suurenes Türi linna elanike arv juurdetulijate arvel 115 inimese võrra.

Elanike arvu selline kõikumine näitab, et suhteline ülerahvastus hakkas end tunda andma, inimesed olid liikvel paremate töövõimaluste otsimisel. Maalt linna siirdunute hulgas paistsid nii suhteliselt kui ka absoluutarvudes silma maatöölised. "Ühtlasi tõendab see", kirjutas Edg. Kant, "et linnad ei ole mitte ainult sisserännete lõppjaamad, vaid samal ajal ka tähtsad vahejaamad. Osa maalt tulnukaist rändab edasi ühest linnast teise; teine osa püsib algselt sihtkohaks valitud linnades, selle eest rändavad aga teised isikud neist linnadest edasi muudesse

---

111 ORKA, f. 2309, nim. 1, s.-ü. 199, l. 1.

linnadesse.[112]

Olukorra leevendamiseks organiseeriti Türi linnavalitsuse poolt hädaabitöid. Eriti rasket olukorda Türi linnas iseloomustab teedeministeeriumi kiri 14. jaanuarist 1935.a. Türi linnavalitsusele. Kirjas teatatakse, et ministeerium ei toeta rahaliselt lumerookimise hädaabitöid Türi linnas.[113]

Kriisiaastatel lahkusid Türilt peamiselt mehed. Seda tõendab tabel nr. 11, millest näeme, et naiste protsent Türi linnas oli eriti kõrge 1932. ja 1935. aastal.

Võrreldes 1922. aastaga oli nendel aastatel elanike üldarvu kasvu osas suuri tagasilangemisi.

Kui võtta arvesse seda, et kodanliku Eesti linnades oli elanikkonna koosseis noorem kui maal, siis olid lahkujad noored elujõulised inimesed,[114] kes lahkusid Türilt paremate töö- ja elutingimuste leidmise lootusega.

Elanikkonna vanuseline struktuur

Linnarahvastiku liikumisega on tihedalt seotud tema vanuseline struktuur.

Kodanlikus Eestis oli linna ja maarahvastiku vanuseline struktuur erinev. Linnades oli tööealise elanikkonna osatähtsus suurem. Selle põhjustas madalam sündimus

112 Edg. Kant, Etüüde sisserännete ruumiküsimustest. Eesti linnade rändealadest, eriti Tartu rändkonnast. Rmt. Tartu, VI. Ülevaade linnavalitsuse tegevusest 1937/1938. aastal. Jooni Tartu ajaloost ja rahvastikust. Statistikat. Tartu, 1939, lk. 240.

113 ORKA, f. 2309, nim. 1, s.-ü. 199, l. 59.

114 V.Kaufmann. Muudatustest rahvastiku rakendatuses Eestis 1934. ja 1959. aasta rahvaloenduse andmetel, "Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised..Ühiskonnateaduste seeria" 1966, Nr. 1, lk. 6.

linnades ning elanike juurdevool maalt.

Eesti linnarahvastiku uurijatest on R.Pullat lähtunud Sundbärgi klassifikatsioonist, mille järgi rahvastik jaguneb kolme vanusegruppi: lapsed kuni 14 a. vanuseni, täisealised ehk 15-49 aastased ja 50 aastased ning vanemad. Sellest jaotusest tulenevalt on rahvastiku normaalne vanuseline struktuur selline kui esimesse gruppi kuulub 33,6, teise gruppi 50,0 ja kolmandasse gruppi 16,4 % kogu rahvastikust.[115.]

Türi elanikkonna vanuselist koosseisu vaadeldes kasutame võrdlusmaterjaline eesti linnarahvastiku vanuselist koosseisu 1922. ja 1934. aasta rahvaloenduste andmetele tuginedes.

Eesti linnarahvastiku vanuseline struktuur muutus madala sündimusega linnade struktuuriks, kus laste osatähtsus väheneb, sest sündimus langes, raukade osatähtsus aga suurenes, kuna suremus langes kiiremini. (vt. joonis nr. 4 lk.76).

G.Sundbärg formuleeris rahvastiku vanuselise tasakaalu seaduse. Vastavalt sellele seadusele pidi töövõimeline elanikkond (15-49 a. vanused) moodustama alati ja kõikjal kogu elanikkonnast 50 %.

Türil, nagu kogu kodanlikus Eestis tervikuna, G.Sundbärgi rahvastiku vanuselise tasakaalu seadus ei kehtinud. Töövõimelist elanikkonda oli üle 50 %.

---

115. R,Pullat, Eesti linnarahvastiku looduslik ja mehhaaniline liikumine ning vanuseline struktuur aastail 1917-1940, lk. 35.

Türi elanikkonna mehhaaniline liikumine aastail

1925 - 1940[x]

Aasta	Juurdetulijad		Lahkujad		Tuli juurde või lahkus		
	Mehi	Naisi	Mehi	Naisi	Mehi	Naisi	Kokku
1925 (10 k)	346	362	300	330	46	32	78
1926 (6 k)	315	325	276	232	39	93	132
1927	515	580	507	550	8	30	38
1928	534	542	458	464	76	78	154
1929	491	479	456	394	35	85	120
1930	396	422	408	380	-12	42	30
1931	326	376	343	364	-17	12	-5
1932	287	315	348	380	-61	-65	-126
1933	247	240	253	262	- 6	-22	-28
1934	316	291	240	252	76	39	115
1935	293	317	309	258	-16	59	43
1936							
1937	392	368	389	343	3	25	28
1938	308	286	272	276	36	10	46
1939	338	343	340	284	- 2	59	57
1940(4k)	82	88	95	85	-13	3	-10

[x] Käesoleva tabeli koostamise aluseks on ajakirja "Eesti Statistika" 1925-1940 aastakäikude andmed.

Türi rahvastik aastail 1922 - 1939[x]

Aasta	Elanike arv	Mehed	%	Naised	%	Võrreldes 1922.a. %
28.XII 1922	2099	992	47,21	1107	52,79	-
1925	2804	1311	46,75	1493	53,25	33,58
1926	2932	1360	46,38	1527	53,62	39,68
1927	3019	1405	46,54	1614	53,46	43,83
1928	3175	1486	46,80	1689	53,20	51,26
1.XI 1929	3233	1512	46,76	1721	53,24	54,02
1.XII 1930	3275	1486	45,38	1789	54,62	56,00
1931	3302	1483	44,91	1819	55,09	57,31
1932	3130	1404	44,85	1726	55,15	49,11
1933	3106	1394	44,88	1712	55,12	47,97
1934	3090	1399	45,27	1691	54,73	47,21
1935	3027	1385	44,14	1642	55,86	44,21
1936	3194	1502	47,03	1692	52,97	52,16
1937	3257	1510	46,36	1747	53,64	55,17
1938	3289	1528	46,49	1761	53,51	56,69
1939	3286	1503	45,74	1783	54,26	56,55

x Eesti arvudes. 1934.a. rahvaloenduse mälestuseks, Tallinn, 1934, lk. 8;"Eesti Statistika" 1926, nr. 46(1), lk. 42; 1927, nr. 62(1), lk. 33; 1928, nr. 75(2), lk. 151; 1929, nr. 97(12), lk. 741; 1931, nr. 110(1), lk. 54; 1932, nr. 122(1), lk. 68; 1933, nr. 135(2), lk. 123; 1934, nr. 146(1), lk. 50; 1935, nr. 158(1), lk. 49; 1936, nr. 170(1), lk. 58: 1937, nr. 183(2), lk. 98; 1938, nr. 194(1) lk. 56; 1939, nr. 207(2), lk.111; 1940, nr. 219(2), lk. 99.

TABEL 12

Türi elanikkonna vanuseline koosseis
1922 ja 1934[x]

Vanusegrupid	28.XII 1922		1.III 1934	
	arv	%	arv	%
0 - 14 aastani	587	28	631	21,7
15 - 49 aastani	1171	55,8	1566	53,9
50 ja vanemad	337	16,0	699	24,1
vanus teadmata	4	0,2	7	0,3
Kokku	2099	100,00	2903	100,0

[x] Arvutused on tehtud rahvaloenduste andmeil.

Türi linnarahvastiku vanuseline koosseis oli normaalsem kui eesti linnarahvastikul tervikuna, kuigi ilmnesid samad tendentsid.

1922. aastal oli Türi elanikkonna vanuseline struktuur päris lähedal Sundbärgi klassifikatsioonile.

1934. aastal alaealiste osatähtsus vähenes. Vaatamata sellele jäi Türi kõrge sündimusega linnaks Eestis. Samal ajal raukade osatähtsus suurenes. Keskealiste töövõimeliste elanike vanuserühm vähenes 1934. aastaks võrreldes 1922.aastaga Türil 1,9 %.

Võrreldes Türi elanikkonna vanuselisi püramiide 1922. ja 1934. aastal näeme 1934. aastal naiste suuremat ülekaalu. Nende grupis on tõusnud raukade osatähtsus, esineb juba

95 aastasi rauku keda 1922. aastal ei esinenud. Suurenenud on alaealiste kuni 9. aastaste laste osatähtsus. 1922.aastal oli neid 15,53%, 1934. aastal aga juba 25,7 %. Samal ajal on 1934. aastal tunduvalt alanenud 10 - 14 aastaste alaealiste osatähtsus.

1934. aastal on tõusnud eriti 25-29, 30-34 ja 55-59 aastaste osatähtsus.

Alljärgnev Türi ja Paide elanikkonna vanuseliste püramiidide võrdlus ei ole kõige õnnestunum. Tulemused oleks id palju kontrastsemad kui kõrvutaksime Türi linna rahvastikku Tallinna või Narva linna rahvastikuga. Nendes linnades oli tööstus rohkem arenenud, sellest tingituna ka töövõimelise elanikkonna osatähtsus oli nendes linnades suurem. Paides kui maakondliku tähtsusega väikelinnas oli töövõimeliste elanike osatähtsus väike.

Ehkki Türi elanikkonna 1934.a. vanuseline püramiid ei ole alt kitsenev nagu 1922. aastal, näeme siiski linna elanikkonna vananemist.

Sama tendents torkab silma ka Paide elanikkonna vanuselisi püramiide vaadeldes. Paides on elanikkonna vananemine veelgi ilmsem kui Türil, seda eriti 1934. aastal naiste osas. See püramiid on pealegi kuni 9 aasta vanuste rühmas alt tunduvalt kitsenenud, mida Türi kohta öelda ei saa.

1922. aastal märkame Paides isegi tööealise elanikkonna suuremat ülekaalu kui Türil. See on ka loomulik, sest XX sajandi kahekümnendail aastail oli Eesti oludes küllaltki

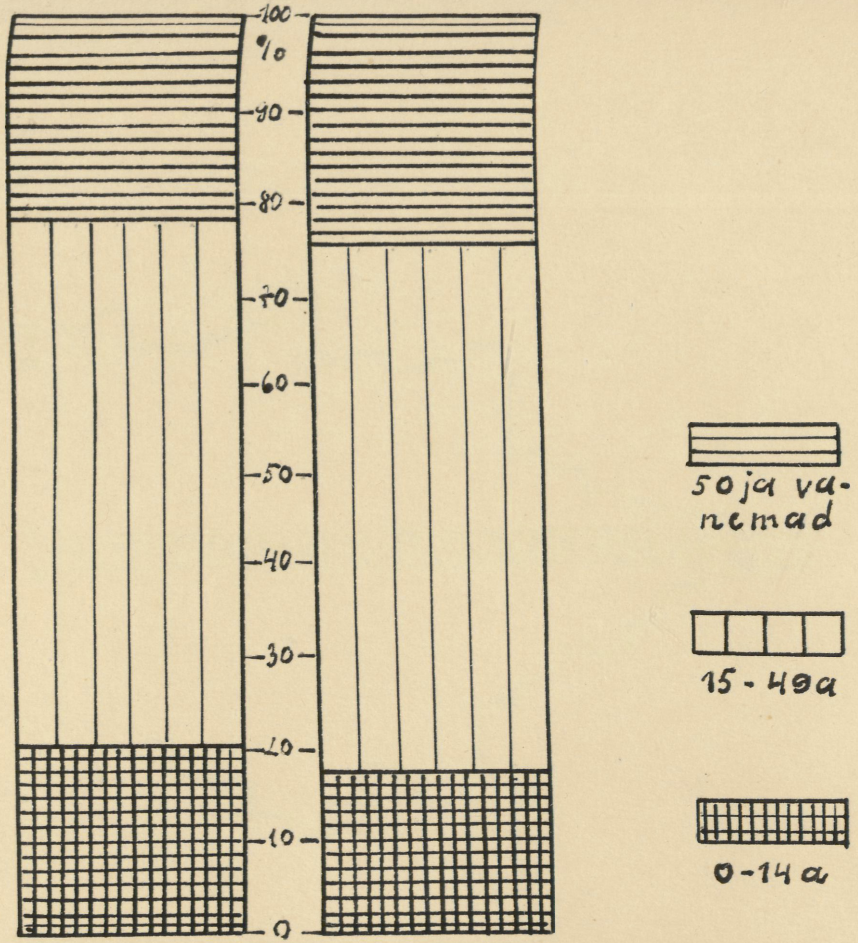

Joon. 4. Eesti linnarahvastiku vanuseline koosseis 28. XII 1922 ja 1. III 1934.

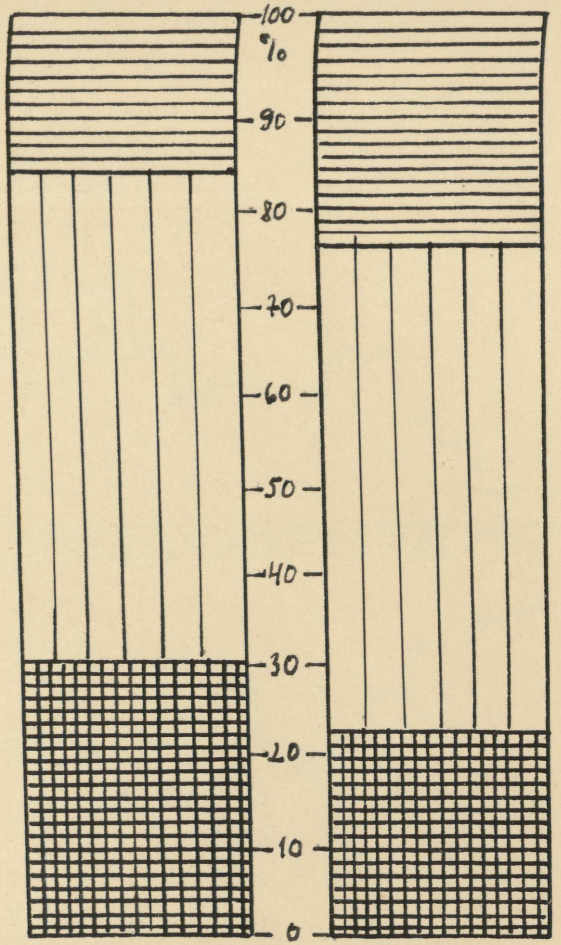

Joon. 5. Türi rahvastiku vanuseline koosseis 28. XII 1922 ja 1. III 1934.

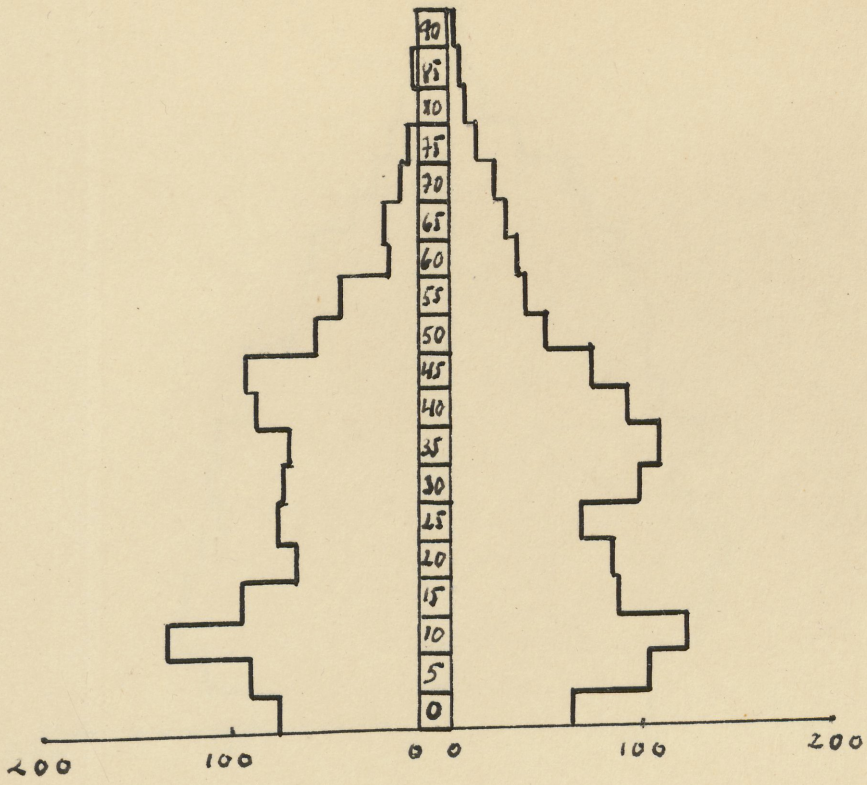

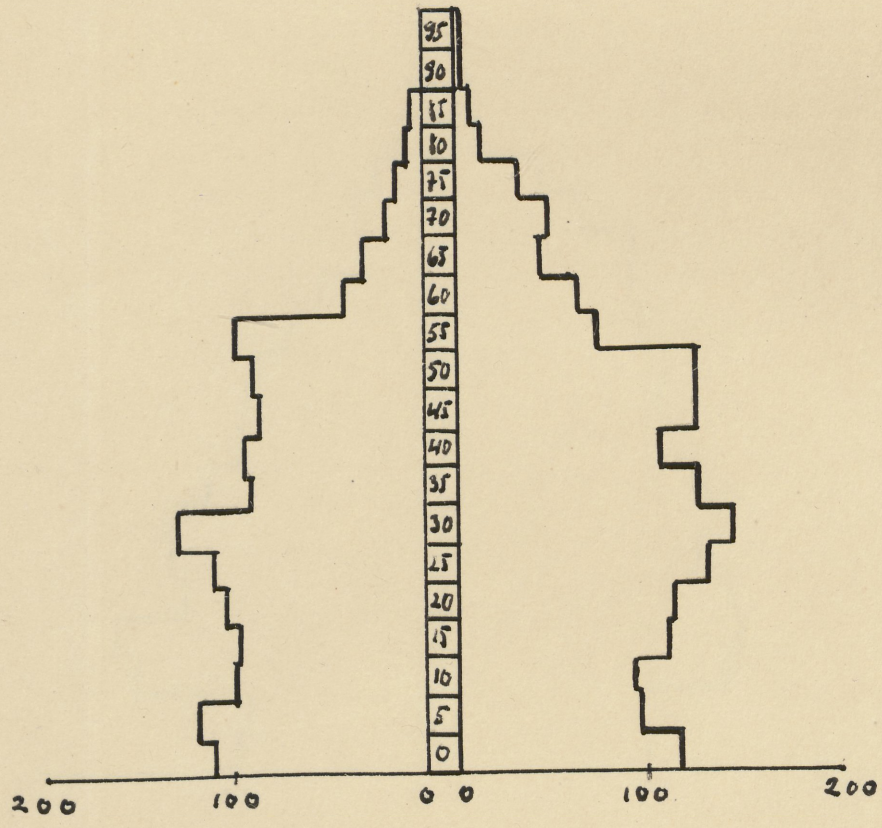

Joon.6. Türi elanikkonna vanuseline püramiid 28.XII 1922 (ülleval) ja sama 1. III 1934 (all).

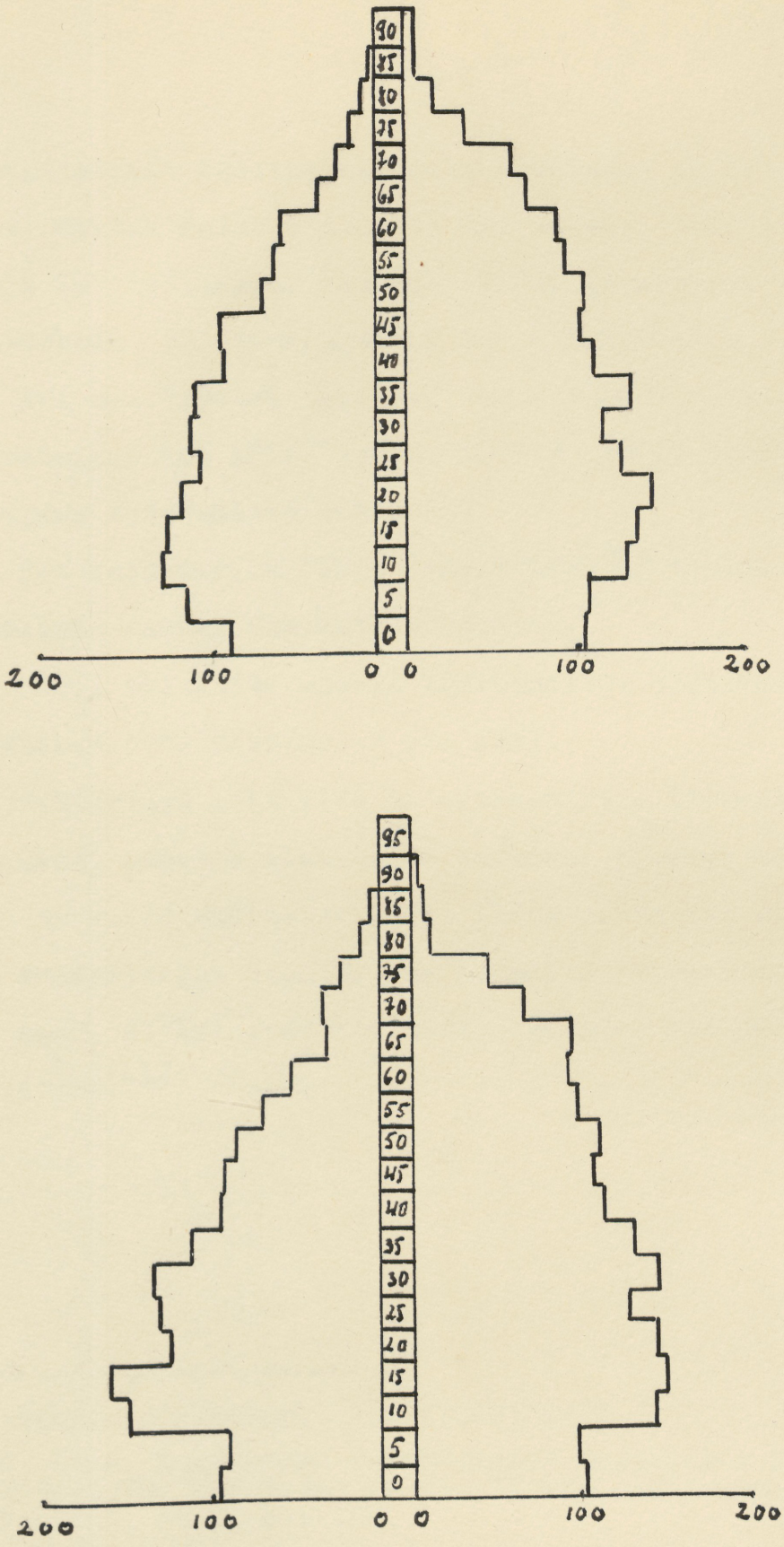

Joon. 7. Paide elanikkonna vanuseline püramiid 28.XII 1922 (üleval) ja sama 1.III 1934 (all).

silmapaistvaks tööstuskeskuseks ajutiselt ka Paide. 1923. aastal ulatus Paide töökodade arv kuuele. Siin töötas tikuvabrik 100 töölisega, sauevabrik 40, lauavabrik 30, malmivalutöökoda 30, tubakavabrik 20 ja köievabrik 17 töölisega.[116]

Kui nn. "rootsi tuletikk" sulges 1928. aastal Paide tikuvabriku, kus 1926. aastal oli 144 töölist, kaotas Paide igasuguse tööstusliku tähtsuse.

See kajastub ka Paide vanuselises püramiidis, kus töövõimeliste meeste osatähtsus väheneb.

Türil oli 1934. aastal töövõimelise elanikkonna osatähtsus suurem (vt. lisa nr. 3 lk. 103).

Rahvastiku loomuliku ja mehhaanilise liikumise tulemusena Eesti linnade elanikkond vananes. Ilmekas näide selle kohta on Paide rahvastik. Türi linna rahvastik oli palju noorema koosseisuga, siin toimus loomulik rahvastiku suurenemine ajal, millal enamikus Eesti linnades oli rahvastiku iive negatiivne.[117]

---

116 "Töörahva Hääl" nr. 27, 17.VII 1923.

117 K. Laas, Rahvastiku paiknemisest kodanlikus Eestis 1934-1940. Eesti Geograafia Seltsi aastaraamat 1962, Tallinn, 1963, lk. 128.

V Türi rahvastiku professionaalne ja sotsiaalne koosseis

Käesoleva peatüki kirjutamisel on püütud silmas pidada V.I.Lenini teose "Kapitalismi arenemine Venemaal" põhiseisukohti. Selle teose kaudu annab V.I.Lenin hindamatut eeskuju tsaristliku Venemaa elanikkonna, eriti tema kutsealase ja sotsiaalse koosseisu uurimisel.

Allikakriitika

V.I.Lenin kirjutas: "... tuleb kogu Venemaa rahvastiku tegevusalade statistika ära kasutada selle l i g i k a u d s e k s kindlakstegemiseks, milliseisse p e a m i s t e s s e kategooriatesse jaguneb kogu Venemaa elanikkond oma k l a s s i s e i s u n d i l t, s.o. oma seisundilt tootmise ühiskondlikus korras."[118]

Türi elanikkonna kutsealase ja sotsiaalse koosseisu kindlaksmääramine on küllaltki raske ülesanne, eriti 1920. aastate alguses.

1922. aasta rahvaloenduse andmed ei kajasta Türi alevi elanikkonna kutsealast ega ka sotsiaalset koosseisu. Lihtsam on seda jälgida 1934. aasta rahvaloenduse andmetele tuginedes.

Kodanliku Eesti statistiliste väljaannete kõige nõrgem külg on elanikkonna sotsiaalne koosseis.

[118] V.I.Lenin, Teosed, 3. kd., lk. 420.

Nendesse andmetesse tuleb suhtuda suure ettevaatusega. Näiteks 1934. aasta rahvaloenduse andmetel hõlmas tööstusega seotud rahvastik tööstusasulais üle 50 % elanike üldarvust. Kuid samade andmete järgi tuleb välja, et tööstusrahvastik moodustas enam kui poole elanikkonnast ka näiteks Võõpsus, kus majandusloendusel registreeriti ainult 7 tööstustöölist.[119] Ei tooda samuti esile tööliste arvu kesk ja väiketööstusettevõtetes. Tegelikku olukorda iseloomustab palju paremini 1937. aasta majandusloendus.

1934. aastal arvati aktiivse rahvastiku hulka kõik, kes omasid iseseisvat sissetulekut. Nii kuulusid 1934. aastal aktiivsete inimeste hulka kapitalist sissetulekut saavad isikud, deklasseerunud isikud, pensionärid ja omavalitsuse hoolealused ning veel rida teisi kodanikke.

Mis puutub aga 1934. aasta rahvaloenduse ajal palgata töötavate perekonnaliikmetena märgitud inimestesse, siis tuleb silmas pidada kõigepealt seda, et 1) kodanlikus Eestis esines palgata töötavaid perekonnaliikmeid kõikides rahvamajandusharudes peale riigi- ja omavalitsusteenijate ning ametnike, 2) palgata töötav perekonnaliige töötas majapidamises võrdsetel tingimustel perekonnaliikmete hulka mitte kuuluvate palgatud töötajatega, kusjuures oma perekonnaliikmete ekspluateerimise aste oli sageli võrdne, mõnel puhul isegi kõrgem kui palgaliste ekspluateerimise aste.

---

119 1937. a. majandusloenduse andmed. Vihik I, Tallinn, 1937, lk. 10.

Seega ei tohi palgata töötavaid perekonnaliikmeid väikekodanluse hulka kuuluvaiks liigitada.

Lisaks eelöeldule püüti varjata töötute olemasolu. Teinekord sellele lühidalt vihjati, kuid kodanlik statistika oma väljaannete suuremates koondtabelites püüdis tööpuudust varjata. Nii ei esinegi 1934. aasta rahvaloenduse suuremates koondtabelites töötuid, selle sõna otseses tähenduses. Töötud on esitatud pealkirjade "tööharu teadmata" ja "ühiskondlik tegevus" all. Viimases, tõsi küll, on nad esitatud koos vabakutselistega.

Rahvaloenduste andmetel jäävad varju ka tähtsamad kodanluse tuusad, rantjeed, nn. "vabadussõja" pensionärid jne.

Käesoleva peatüki kirjutamisel tekitas raskusi Türi paberivabriku dokumentide puudumine nii Eesti NSV Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis Tartus kui ka Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklikus Keskarhiivis Tallinnas. Samuti puuduvad nimetatud arhiivides aktsiaseltsi "Eesti Paber" dokumendid, mille liikmete perre Türi paberivabrik kuulus.

Mis puutub arhiiviallikatesse, siis tuleb esmalt märkida seda, et rahvaarvu kindlaksmääramise osas sõjajärgse revolutsioonilise kriisi perioodil osutusid andmed lünklikuteks. Kahjuks ei kajastu Türi elanike arvuline suurus sel perioodil ka statistilistes väljaannetes, väljaarvatud aasta 1922, millal toimus Esimene Rahvaloendus kodanlikus Eestis.

Küllaltki hea ülevaade tekkis ettevõtete üldarvu ja

jagunemise ning kinnisvara-omanike dünaamika kohta Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklikus Keskarhiivis. Enamik arhiiviallikaid kattus suuremal või väiksemal määral kodanlikus Eestis ilmunud statistilistes väljaannetes esitatud andmetega.

Kodanlikus Eestis ilmunud aadressraamatud annavad suhteliselt kõige parema ülevaate, võrreldes teiste tegevusalade arenguga, kaubanduse arenemise osa.

Elanikkonna sotsiaalse koosseisu kindlaksmääramisel tuleb kõigepealt selgeks teha ühiskondliku klassi mõiste.

Elanikkonna sotsiaalne koosseis 1920. aastal.

"Klassideks nimetatakse suuri inimeste gruppe," kirjutas V.I.Lenin, "kes erinevad üksteisest neile teatud ajaloolises ühiskondliku tootmise süsteemis kuuluva koha poolest, oma suhtelt (mis on enamasti fikseeritud ja vormistatud seadustes) tootmisvahenditega, nende poolt töö ühiskondlikus organisatsioonis etendavalt osalt, järelikult aga ka ühiskondliku rikkuse selle osa saamisviisilt ja suuruselt, mis on nende käsutuses."[120]

Uurides mitmesuguseid elanike kategooriaid Türi alevis 1920. aastate alguses, torkab kohe silma arvuka proletariaadi olemasolu, kes oma enamuses töötas paberivabrikus.

Tööstuse jagamisel suur, kesk- ja väiketööstuseks esineb väga erinevaid arvulisi suurusi, mis võetakse klassi-

[120] V.I.Lenin, Teosed, 29. kd., lk. 388.

fitseerimise aluseks.

Nii näiteks peab "Eesti Tööstuse ja kaubanduse aadressraamat 1921" suurtööstuse olemasolu tingimuseks 30 töölist jõumasinatega või vähemalt 50 töölist ilma jõumasinateta.

Käesolevas töös on lähtutud V.I.Leninist, kes võttis antud liigituse eeltingimuseks vähemalt 16. töölise olemasolu.[121]

Sellele liigitusele toetudes oli 1920. aastal Türi alevis kolm suuremat tööstusettevõtet: Türi paberivabrik, J. Võhrmannile kuuluv tellisetehas ning raudteesõlm koos depooga.

Türi paberivabrikus töötas 1920. aastal 219 töölist,[122] tellisetehases ja raudteel kohalike elanike mälestuste järgi kummaski ligikaudu 20 töölist.

Niisiis võib 1920. aastal suurtööstuse tööliste arvuks lugeda Türi alevis 260 töölist, kelle arv koos perekonnaliikmetega, kui arvestada perekonnad keskmiselt viieliikmelisteks, ulatus 1300 inimeseni.

Kapitalismi stiihilisest arengust tingituna oli Türi paberivabriku tööliste arv väga liikuv, kõikudes keskmiselt 200 ja 400 töölise vahel. (vt. tabel nr. 13. lk. 85.).

Paberivabriku tööliste dünaamika lubab oletada 1920. aastal Türi alevis ligikaudu 200 töötu olemasolu. Seega võib proletariaadi arvuks vaadeldaval perioodil lugeda 1500 inimest.

---

121 V.I.Lenin, Teosed, 3. kd., lk. 391.

122 Eesti Tööstuse ja kaubanduse aadressraamat 1921. Tallinn, 1921, lk. 40.

TABEL 13

Türi suurtööstuse tööliste arvu dünaamika aastail

1913 - 1940[x]

Nimetus	Tööliste arv										
	1913.a.	1919.a.	1920.a.	1921.a.	1922.a.	1925.a.	1931.a.	1936.a.	1937.a.	1939. a.	1940. a.
Türi Paberi ja Puupapivabrik	325	172	219	1.VII 199 a.keskm. 204	1.VII 413	439	300	230	305	-	247
J.Võhrmanni tellisetehas	-	-	-	-	-	17	-	30	-	-	
Raudteesõlm koos depooga	-	-	-	-	-	-	-	-	27	-	
Piimatööstus	-	-	-	-	-	-	-	-	-	17	

[x] Tabeli koostamise aluseks "Eesti Statistika Kuukiri" 1922, nr. 6-8, lk. 94; "Eesti Majandus" 1921, nr. 7, lk. 10; Eesti majandus V.5, Tööstus Eestis 1924, Tallinn, 1926, lk. 74; "Päevaleht" nr. 345, 18.XII 1931; ORKA, f. 1831, nim. 1,s.-ü. 4192, l. 33-34; "Tööliskoja Teataja" 1937, nr. 10, lk. 271; T.Rea. Eesti NSV linnaliste asulate geneetilisest klassifikatsioonist (sotsialismi perioodil). "TRÜ Toimetised" V. 88. Geograafia alaseid töid, I, Tartu, 1960, lk. 31; Eesti Majandus V. 5. Tööstus Eestis 1924, Tallinn, 1926, lk. 63; ORKA, f. 1831, nim. 1, s.-ü. 4192, l. 15-16; "Eesti Statistika" 1937, nr. 190(9), lk. 171; ORKA, f. 1831, nim. 1, s.-ü. 4958, l. 24.

Ajakirjanduse andmetel elas 1920. aastal Türil 2000 elanikku, kellest 9/10 olid töölised ja nende perekonnaliikmed.[123]

Niisiis moodustas proletariaat 75 % Türi elanike üldarvust.

Proletariaadi formeerumise peamiseks allikaks olid laostunud talupojad. V.I.Lenin oma teoses "Kapitalismi arenemine Venemaal" näitas kuidas nad täiendasid töölisklassi ridu vabrikutööstuses, mäetööstuses, ehituses, transpordis ning teistel elualadel, kus nende elutingimused osutusid tihti veelgi raskemaks kui enne.

Sõjajärgse revolutsioonilise kriisi aastail ei olnud tööliste elu kerge ka Türi paberivabrikus, kus töölisi sunniti isegi 16 kuni 18 tundi päevas töötama.[124]

Ega hallparunitki külas kergem orjata polnud. Tihti algas töölevõtminegi paljutõotavalt: "Enne kui pastlaparun naistöölisega kõnelemagi hakkab muust, laseb ta suurt kivi tõsta, mis turul leidub, et tugevamat orja välja valida."[125]

Türi töölisklassi formeerumise peaallikaks oli sisseränne, mis oli eriti hoogne sajandivahetusel, kui hakati rajama paberivabrikut. Hiljem, kodanlikul perioodil hakkas vabrik kaadrit saama ka juba töölisperekondadest.

Eelpooltoodud proletariaadi üldarv sisaldab kahtlemata ka palju poolproletaarlasi. "Kapitalism ei oleks kapitalism", kirjutas V.I.Lenin, "kui "puhast proletariaati ei

---

123 "Päevaleht" nr. 4, 6.I 1921.
124 "Tööline" nr. 34, 11.II 1923.
125 "Meie leht" nr. 8, 26.VII 1924.

ümbritseks äärmiselt kirju hulk siirdetüüpe - proletaarlaselt poolproletaarlasele (sellele, kes pooleldi hangib endale elatusvahendeid tööjõu müümisega)... kui proletariaadi enda hulgas poleks jagunemist enam vähem arenenud kihtideks."[126]

"Eesti Tööstuse ja kaubanduse aadressraamat 1921" toob sel aastal Eestis esile 222 tööstuse ja kaubanduse liiki, millest Türil oli esindatud 20 liiki, oma valdavas enamuses väikeettevõtted, või siis väikesed kolmanda järgu kaubandus või teenindusettevõtted. Toetudes nimetatud aadressraamatu, ning rahvaloenduse andmetele ja elanike mälestustele, võib kodanluse arvu ligikaudu kindlaks määrata. Käesoleva töö kirjutaja on arvamusel, et kodanlus koos perekonnaliikmetega moodustas 2 % Türi elanikkonnast. Järelikult ülejäänud 23 % ehk 460 inimest kuulusid keskkihtidesse.

Kes kuuluvad siis keskkihti? Keskkihtide juures on tegemist elanikkonna nende kihtidega, kes oma sotsiaalselt seisundilt on ühelt poolt proletariaadi ja teiselt poolt kodanluse vahel.

Keskkihtide teaduslikul tundmaõppimisel on suur tähtsus poliitilisest aspektist. Sellest sõltub suurel määral töölisklassi võitluse edukus kapitalistlikus ühiskonnas, kuivõrd töölisklass suudab keskkihte võitlusesse kaasa tõmmata.

---

126 V.I.Lenin, Teosed, 31. kd., lk. 54.

Sellest tingituna on keskkihtidele palju tähelepanu pühendatud marksismi-leninismi klassikud.

Kapitalistlikus ühiskonnas kuuluvad linnaelanikkonna keskkihtide hulka käsitöölised, väikeettevõtjad, väikekaupmehed, väikeametnikud ning osaliselt intelligents ning õppiv noorsugu.

Kuigi osa keskkihist elab hulga halvemini kui töölisklass, ei saa me neid töölisklassi hulka liigitada kuna nad on erinevad samuti oma ühiskondliku positsiooni ja huvide poolest.

Keskkiht on väga kõikuv element. Kuivõrd ta on väikeomanik, seevõrd ta toetab kodanlust; kuivõrd ta peab tegema tööd, seevõrd on ta töölisklassi positsioonil.

Oma sotsiaal-majanduslikult positsioonilt kujutavad keskkihid endast väikekodanlust. Nede ridades toimub lakkamatult diferentseerumisprotsess, mille tagajärjel nad täiendavad nii töölisklassi kui ka kodanluse ridu.

Oluliseks erinevuseks kapitalisti ja väiketootja vahel on see asjaolu, et väiketootja elatub isiklikust tööst, kapitalist aga lisaväärtuse arvel, mida ta omastab laiendatud taastootmise käigus. Väikekodanliku tootja juures esineb laiendatud taastootmist väga vähesel määral.

Türi alevi elanikkonna professionaalset koosseisu 1920. aastal ei õnnestunud kindlaks määrata, kuid kahtlemata oli küllaltki suur osa alevielanikest mingil määral põllumajandusega seotud.

Türi elanikkonna professionaalne koosseis 1934.a.[x]

I	Põllumajanduses	470	inimest	16,21 % elanikkkonnast
	sellest			
	1. põllupidajaid	210	-"-	44,68% alajaotusest
	2. aianduses ja mesinduses	22	-"-	4,68% -"-
	3. metsanduses	238	-"-	50,64% -"-
II	Tööstuses, kaubanduses ja transpordis	1953		67,28% elanikkonnast
	sellest			
	1. tööstuses	1313	-"-	67,23% alajaotusest
	2. kaubanduses	301	-"-	15,41% -"-
	3. transpordis ja sides	339	-"-	17,36% -"-
	4. töötuid	185	-"-	6,3% elanikkonnast
III	Vabakutselisi	24	-"-	0,83% elanikkonnast
IV	Maa ja isikuteenijaid	63	-"-	2,17% elanikkonnast
V	Väljaspool toodud tööharusid olevaid elanikke	208	-"-	7,18% elanikkonnast
	Kokku	2903		100,0%

[x] Koostamise alus II Rahvaloendus Eestis. Tööharud ja leibkonnad. Vihk III. Tallinn, 1935, lk. 34-69.

"Nad elatuvad päämiselt oma maja juurde kuuluvast aia- ning põllulapist ja ühtlasi mingist käsitööst (puusepad, rätsepad, kingsepad, pottsepad, maalrid, sadulsepad jt.) või aga tavalisest päevatööst, kui selle järele on tarvidust ja nõudmist. Suur osa neist peab ka lehma ja siga, teatud arv koguni hobust, kellega haritakse oma ja naabrite "põldu" ja käiakse "teenimas", kirjutas Jaan Kärner Elva kohta.[127]

Selles, et ka Türil küllaltki suur osa rahvastikust endale analoogiliselt elatust hankis, ei ole mingit kahtlust. Sellele viitab ka asjaolu, et veel 1939. aastal peeti Türil 60 hobust.[128]

Elanikkonna professionaalne koosseis 1934. aastal

Türi elanikkonna professionaalne koosseis on esitatud käesolevas töös tabeli kujul (vt. tabel nr. 14 lk.89)

Türi kodanlus tegeles kaubanduse ja tööstusega või oli sellega väga lähedalt seotud. Paljud majaomanikud olid just kaubandusega oma kapitali rajanud, ning said hiljem lisaväärtust korteriüüri näol, mille üldsumma aastas ühe maja kohta ulatus isegi 8000 kroonini.[129]

Türil elanud rahvuste professionaalset koosseisu ei ole detailselt võimalik kindlaks teha.

Kõige arvukamalt oli Türi linnas võõramaalasi vene ja

---

127 J.Kärner, Elva. Ajalooline, maateaduslik ja tulunduslik kirjeldus, Tartu, 1931, lk. 48-49.

128 A.Viirmaa, tsit. art. lk. 91.

129 ORKA, f. 2309, nim. 1, s.-ü. 186, l. 14.

Rahvarapidu Viljandi tänaval 1930. aastal.

Türi Aianduskeskkool.

Pritsimehed Paide tänaval.

J. Wõhrmanni tellisetehase töölised 1920-ndatel aastatel.

Türi Piimaühing.

Paberivabriku sorteerimisosakonna töölised 1930-ndatel aastatel.

Türi linn 1928. aastal.

Paberivabriku tuletõrjujad.

saksa rahvusest. Nii registreeriti 1934.a. 3. märtsil Türil 21 venelast ja 24 sakslast.

Elanike mälestuste põhjal töötas enamik venelasi paberivabrikus.

Sakslaste tegevusalasid on küllaltki raske kindlaks määrata, kuna ka paljudel eestlastel esinevad saksapärased nimed.

Eesti linnades tegelesid sakslased tavaliselt käsitööga ning hariduse alal.

Arhiiviallikad osutavad sellele, et ka Türi linnas elanud saksa perekondadest vähemalt pooled said elatist koolipõllult.[130]

Elanikkonna sotsiaalne koosseis 1934.aastal.

Türi elanikkonna sotsiaalsest koosseisust annab moonutatud ülevaate eesti kodanlik statistika, jagades Türi elanikkonna järgmistesse rühmadesse: „Peremehed alaliselt palgatud töölistega" 127, „peremehed oma perekonnaliikmetega" 166, „peremehed üksikud" 352, „töölised ja teenijad 1665", „ametnikud" 321, „vabakutselised" 24, „kihitud" 212 ja „kiht teadmata" 36.[131]

Kutsealases jaotuses liigitati osa elanikke "ühiskondliku tegevuse" (146) ja "tööharu teadmata" (63) nimetuste alla,[132] mis on käesolevas töös olevas tabelis nr. 14 paigutatud töötutena II alajaotusesse.

Kodanliku statistika andmetesse tuleb suhtuda küllalt-

---

130 ORKA, f. 2309, nim. 1, s.-ü. 354, l. 24.

131 II Rahvaloendus Eestis. Tööharud ja elukkonnad. Vihk III. Tallinn, 1935, lk. 34-37.

132 Sealsamas, lk. 62 ja 67.

ki suure ettevaatusega, ühiskonna objektiivsema klassikoosseisu leiame toodud andmete ümbergruppeerimisel.

Türi elanikkonna sotsiaalse koosseisu kindlaksmääramisel on kõige lihtsam orienteeruda, kui alustame töölisklassi arvulise suuruse väljaselgitamisest peale.

Siin torkab kohe silma töötute puudumine kodanliku statistika esituses, mis aga tegelikus kodanlikus ühiskonnas ei saa olla võimalik. Sellega on samuti vastuolus arhiividokument, mis vihjab vähemalt 200 töötu olemasolule Türi linnas.[133]

L.Starodubski on arvamusel, et kutsealastesse jaotustesse "tööharu teadmata" ja "ühiskondlik tegevus" tuleb suhtuda kui töötutesse.[134]

Väga omapäraseks nähtuseks kodanlikus Eestis olid palgata töötavad perekonnaliikmed, kelle arv oli küllaltki suur. Selline suur palgata töötavate perekonnaliikmete osatähtsus annab eelkõige tunnistust riigis valitsevast alalisest tööpuudusest, mis sundis täiskasvanud perekonnaliikmeid oma perekonnale kuuluvas majapidamises edasi töötama. Palgata töötavad perekonnaliikmed kujutavad endast seega agraarse ülerahvastuse ühte vormi ning kuuluvad seega töölisklassi ridadesse. Kodanlikus statistikas viidi see töölisklassi osa peremeestega ühise nimetaja alla.

Kodanliku statistika igakülgsel uurimisel selgus, et 321 ametniku hulgas esines 80 töötut.

---

133 ORKA, f. 2309, nim. 1, s.-ü. 156, l. 126.

134. Л.В. Стародубский, Статистика буржуазной Латвии на службе реакции, Рига, 1953, стр. 89.

Liites 1665 töölisele ja teenijale 58 palgata töötavat perekonnaliiget, 80 töötut ametnike hulgast, pooled, seega 106 kihitut ning 36 inimest, kelle kiht on teadmata, saame töölisklassi arvuliseks suuruseks teise rahvaloenduse ajal 1945 inimest. Lahutades saadud arvu tegelikust elanike arvust 2903, saame tulemuse, kus kodanluse ja keskkihtide koosseisu jääb 958 inimest.

Kodanluse ja keskkihtide hulgas oli 1935. aastal 414 kinnisvaraomanikku, kaasaarvatud mõned asutused ja ettevõtted.[135]

Kinnisvaraomanike arv Türil edaspidi enam märgatavalt ei suurenenud. 1938. aastal oli Türil 438 kinnisvaramaksu tasujat.[136]

Vaadeldaval ajavahemikul juurdetulnud 24 uut kinnisvaramaksu tasujat kuulusid oma valdavas enamuses keskkihtidesse, mis selgub kui uurime kinnisvaramaksu suurust.

Enamik kinnisvaraomanikke maksis Türi linnavalitsusele kuni 5 krooni kinnisvaramaksu, selle summa tasujaid oli 414 kinnisvaraomanikust 1935. aastal 290.[137]

Küllaltki palju kinnisvaraomanikke maksis kuni üks kroon kinnisvaramaksu. See osa väikekodanlusest ei erinenud arvatavasti oma elamistingimustelt töölisklassist.

Kodanluse saame eraldada keskkihtidest, kui tutvume Türi linnas kehtinud kinnisvaramaksu määradega ning kõige

---

135 ORKA, f. 2309, nim. 1, s.-ü. 237, l. 51.
136 ORKA, f. 2309, nim. 1, s.-ü. 267, l. 55.
137 ORKA, f. 2309, nim. 1, s.-ü. 237, l. 1-51.

suurema summa tasujatega Türi linnavalitsusele.

Türi linnas tuli 1935. aastal tasuda kinnisvaramaksu elumajadelt ja hoonetelt, mis vabrikute, tehaste, tööstuse ja kaubanduslikkude kilda ei kuulunud keskmiselt 15%; vabrikutelt tehastelt ning kaubanduse ja tööstusasutustelt nende väärtusest 1 %; täisehitatud maadelt kiviehituspiirkonnas 2% ja kõikidelt teistelt maadelt 1 % nende väärtusest.[138]

Kahjuks arhiividokumendid ei kajasta seda, mille eest keegi maksis kinnisvaramaksu linnavalitsusele.

Käesolevas töös on võetud kodanluse eraldamise kriteeriumiks kinnisvaraomanikest vähemalt 15 krooni suuruse kinnisvaramaksu olemasolu Türi linnavalitsusele. Selle summa maksjaid oli 35 inimest.[139] Nii saame kodanluse arvuks koos perekonnaliikmetega, kui arvestada perekonnad vähemalt viieliikmelisteks 175 inimest, kes moodustasid 6 % Türi elanikkonna üldarvust.

Tegelikult võis kodanluse arv Türil olla veidi suurem, kuna kõik kodanlased ei olnud kinnisvaraomanikud.

1934. aastal kuulus Türil proletariaadi ridadesse 67, keskkihtidesse 27 ja kodanluse koosseisu 6 % linna elanikkonnast.

1920. aastal olid samad näitajad vastavalt 75, 23 ja 2%.

Vaadeldaval ajavahemikul proletariaadi üldarv ei vähenenud, vaid isegi suurenes.

138 "Riigi Teataja" 1935, nr. 44, art. 445.

139 ORKA, f. 2309,nim. 1, s.-ü. 237, l. 1-51.

1920-1940. aastani suurenes ainuüksi paberivabrikus tööliste arv 12,87 %. Tegelikku olukorda see näitaja siiski õigesti ei kajasta, kuna paberivabriku tööliste arv oli väga kõikuv.

Vaatamata sellele, et proletariaat arvuliselt tunduvalt suurenes, tema protsentuaalne suhe kogu elanikkonnaga siiski märgatavalt vähenes 1934. aastaks võrreldes 1920. aastaga. See oli tingitud tööstuse nõrgast arengust kodanlikus Eestis, mille kujukaks näiteks oli Türi paberivabrik, kus tootmist peaaegu üldse ei laiendatud.

Sellest tingituna toimus väikekodanluse ja kodanluse märgatav suurenemine.

Kuna Türi elanikkond suurenes peamiselt juurdetulijate arvel maalt, siis sel teel sattus maaproletariaadi kõrval linna ka hulgaliselt väikekodanlust, kes lootsid jõuda linnas paremale elujärjele.

Väikekodanluse meeleolusid on hästi iseloomustanud E.Kippel: "Tõsi, eks ole temagi unistanud paremast elujärjest, mõtelnud, et asub linna elama, töötab seal hoolega ning lööb siiskkuskil tänavanurgal enesele pisikese saapapoe lahti. Pärast pikkamööda suurendab seda ja nõnda samm sammult katsub temagi üles mäkke ronida."[140]

Seda, et ka nende käsi Türil kõige paremini ei käinud, kes analoogilise plaani olid suutnud teostada, kajastavad kodanliku perioodi aadressraamatud. Kui 1930. aastal oli

---

[140] E.Kippel, Kuldvasikas, Tallinn, 1957, lk. 6.

Türil 25 kauplust,[141] siis 1939. aastal oli neid järele jäänud 19.[142] Konkurentsivõitlus surmas kõige nõrgemad kolmanda järgu äriettevõtted.

1920. aastal oli Türi kodanlus väikesearvuline. 1934. aastaks oli ta märgatavalt suurenenud. Kõige jõukamad kodanlased ei jäänud oma kinnisvara suuruselt maha Türi linna suurematest ettevõtetest - Türi Tarvitajate Ühisusest ja Türi Piimaühingust, vaid isegi ületasid neid.

Nii näiteks maksis jahuveski ja mitmesuguste teiste ettevõtete omanik E.Viirman 1935. aastal Türi linnavalitsusele kinnisvaramaksu 304,26 krooni. Samal ajal maksis Türi Piimaühing 213,50 krooni ning Türi Tarvitajate Ühisus ainult 101,45 krooni kinnisvaramaksu Türi linnavalitsusele.[143]

Töölisklassi majanduslik olukord oli diametraalselt vastupidine. 1937. aastal oli Türi paberivabrikus lihttööliste keskmised tunnipalgad meestel 25 senti ja naistel 21 senti - oskustöölistel meestel 35 senti ja naistel 23 senti tunnis.[144]

Nagu kogu kodanlikus Eestis, nii ka Türil kasvas tööstustööliste arv võrdlemisi vähe.

Vahepealsed väikekodanlikud kihid hoidusid kas proletariaadi poole või siis olid suurkodanluse poliitilise mõju all. Seda tuli töölisklassil EKP juhtimisel tõsiselt arves-

---

141 Eesti aadressraamat 1929-1930, lk. 660.
142 Eesti aadressraamat 1938-1939, Tallinn, 1939, lk. 460-512.
143 ORKA, f. 2309, nim. 1, s.-ü. 237, l. 4 ja 42.
144 "Tööliskoja Teataja" 1937, nr. 10, lk. 271.

tada.

Lõppkokkuvõttes võib öelda, et 1940. aastaks olid Türil eeldused sotsialistlikuks revolutsiooniks olemas.

Lõppsõna.

Teadlaste arvates tuleb kaasaja demograafiliste probleemide lahendamiseks läheneda neile ajalooliselt. Selline käsitlusviis võimaldab kindlaks teha rahvastikuseaduse toime üldised suunad ja tendentsid, sotsialistliku rahvastikuseaduse iseloomu ja spetsiifika. Teatud ajalooperioodi rahvastikuprobleemide uurimine on ühtlasi äärmiselt tähtis selle perioodi sotsiaal-majandusliku ja poliitilise olukorra hindamiseks.

"Eifelilinnana" oli kodanliku Türi välisilme küllaltki meelitav. Linna kohal kõrgunud raadiomast tuletas meelde kujult hiigladimensioonidega õngeritva: "Türile lähenemisel on teda esmalt väga raske horisondilt leida ja siis järsku ta ilmub oma täies pikkuses silme ette nagu lummutis", kirjutas F.Olbrei.[145]

Kuid linna kollitasid veel teisedki lummutised: "korterihaigus" tuberkuloos ja tööpuudus. Nii näiteks oli 1934. aastal 6,3 % Türi elanikkonnast töötud. Raskest majanduslikust olukorrast tingituna langes kriisiaastail elanikkonna üldarv.

Toetudes 1934. ja 1937. aasta andmetele, oli 1940.a. revolutsiooni eelõhtuks elanikkonna sotsiaalne koosseis ligilähedalt järgmine:

---

[145] F.Olbrei, Uusi põhimõtteid ringhäälingu saatejaamade antennide konstruktsioonis. "Tehnika Ajakiri", Tallinn, 1937, nr. 8, lk. 171.

	arv	%
töölisklass	1945	67
väikekodanlikud keskkihid	783	27
kodanlus	175	6

Vaatamata esinevaile raskustele, madalale töötasule, halbadele ravi- ja sotsiaalhoolduse tingimustele, rajati just sel ajal alusmüüri tänapäeva Türi linnale, kus praegu elab kaks korda rohkem inimesi kui 1940. aastal, ning on lõhutud need inimestevahelised vaheseinad, mis piirasid ja rõhusid tööinimesi kapitalismi ajal.

L I S A D.

L I S A 1

Maafondi jagunemine Türi alevis 1925.a.[x]

Türi alevile kasutada antud maad	Põllu-maa	Heina-maa	Karja-maa	Mets	Soo	Jõude-maa	Kokku
Alliku mõisast: A			Tiinu				Y
Mõisa maa	64,75	74,70	63,10			18,0	220,55
Eraomandus							
I Türi paberivabrik	3,00					7,50	10,50
II Tarvitajate ühisus	0,04					0,16	0,20
III Lõvi	0,14					0,14	0,28
IV Adamson	0,14					0,09	0,23
V Taube	0,25					0,32	0,57
VI _____	0,17						0,17
VII _____	0,16						0,16
VIII Tarius						0,13	0,13
IX Erhardt	0,13					0,06	0,19
X Palvemaja	0,19	0,38				0,11	0,68
XI Kooli maad	9,50	3,80				0,80	14,10
Eraomandus kokku	13,72	4,18				9,31	27,21
Türi Alliku maad kokku	78,47	78,88	63,10			27,31	247,76
Lokuta mõisast: B							
Mõisa maa	24,93	1,10		2,26		3,87	32,16
Saunametsa	1,72	8,34	4,21	44,90		0,13	59,30
Mõisa maad kokku	26,65	9,44	4,21	47,16		4,00	91,46
Eraomandus. Talumaad							
N 1 Ulni	1,09	0,17	0,04		1,09	0,45	8,84
2. Puusepa	9,69	0,94	11,20			0,25	22,08
3. Jõe			3,94		0,32		4,26
4. Otsa	7,36		10,38		1,28	0,25	19,27
5. Tõnise	6,69		14,41		0,84	0,23	22,47
6. Madise	6,67		16,25		1,25	0,39	24,56
7. Vaino	6,90		17,79		4,58	0,13	29,60
8. Nõmme	3,46		11,63		2,08	0,48	17,65
8a Wõhrmanni telliskivi-tehas			2,35				2,35
9 Liivoja	2,32	6,85	13,10		0,32	0,08	22,67
Eraomandus kokku	44,18	7,96	107,09		11,96	2,26	173,45
Lokuta maad kokku	70,83	17,40	111,30	47,16	11,96	6,26	264,91
Särevere mõisast C:							
Mõisa maa	58,90	29,08	0,60	54,70		9,72	152,70
Kokkuvõte							
Türi-Alliku mõisamaa	64,75	74,70	63,10			18,00	220,55
Lokuta mõisamaa	26,65	9,44	4,21	47,16		4,00	91,46
Särevere mõisamaa	58,90	29,08	0,60	54,70		9,42	152,70
Mõisa maad kokku	150,30	113,22	67,91	101,86		31,42	464,71
Eraomandus							
Türi-Alliku mõisast	13,72	4,18				9,31	27,21
Lokuta mõisast	44,18	7,96	107,09		11,96	2,26	173,45
Eraomandus kokku	57,90	12,14	107,09		11,96	11,57	200,66
Kokku	208,20	153,56	175,00	101,86	11,96	42,99	665,37

[x] Tabeli andmed on võetud Järva maakonnas oleva Türi alevi plaanilt.
1 tiin = 1,0925 ha.

LISA 2

Türi linna rahvastiku dünaamika aastail 1926-1940[x]

Kuul	Aastad														
	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940
Jaanuar	2818	2979	3033	3202	3228	3270	3286	3160	3126	3022	3046	3190	3247	3291	3291
Veebruar	2654	2967	3011	3222	3249	3254	3294	3181	3040	3043	3067	3190	3266	3293	3313
Märts	2858	2978	2998	3215	3260	3276	3295	3186	2994	3033	3019	3191	3254	3273	3314
Aprill	2850	2990	3020	3234	3265	3272	3263	3182	2990	3030	3204	3184	3255	3277	3220
Mai	2863	2981	3012	3231	3267	3267	3233	3196	2994	3016	3027	3173	3223	3250	
Juuni	2855	2965	2969	3191	3272	3238	3090	3147	2997	3011	3027	3164	3234	3235	
Juuli	2828	2912	2953	3159	3273	3263	3055	3108	2983	2979	2984	3170	3201	3208	
August	2843	2915	2996	3170	3269	3275	3032	3106	2990	2976	3015	3158	3194	3186	
September	2828	2924	3018	3179	3262	3267	3064	3096	2979	2941	3098	3163	3193	3183	
Oktoober	2867	2958	3062	3210	3267	3271	3077	3117	3037	2986		3224	3250	3246	
November	2903	2966	3113	3233	3285	3291	3115	3113	3046	2995	3134	3224	3257	3269	
Detsember	2932	3019	3175	3208	3275	3302	3130	3106	3090	3046	3194	3257	3289	3286	

[x] Koostatud ajakirja "Eesti Stati stika" 1926-1940 aastakäikude andmetel.

L I S A 3

Türi rahvastiku vanus 1922. ja 1934. aasta rahvaloenduste andmetel. (5 aastased vanuserühmad)[x]

Aastad	28.XII 1922				1.III 1934			
	Mehed	Naised	Kokku	%	Mehed	Naised	Kokku	%
- 4	72	62	134	6,38	108	116	224	7,71
5-9	88	104	192	9,15	119	97	216	7,44
10-14	134	127	261	12,43	96	95	191	6,58
15-19	93	89	182	8,67	96	110	206	7,10
20-24	65	87	152	7,24	106	114	220	7,57
25-29	76	68	144	6,86	112	133	245	8,44
30-34	74	99	173	8,24	130	144	274	9,47
35-39	70	110	180	8,58	91	124	215	7,40
40-44	85	92	177	8,43	92	104	196	6,76
45-49	87	76	163	7,76	87	123	210	7,26
50-54	56	48	104	4,97	93	123	216	7,44
55-59	40	38	78	3,72	100	71	171	5,90
60-64	15	35	50	2,38	40	62	102	3,51
65-69	19	27	46	2,20	32	41	73	2,52
70-74	9	21	30	1,42	19	47	66	2,21
75-79	6	14	20	0,95	16	30	46	1,58
80-84	-	5	5	0,24	6	11	17	0,58
85-89	1	2	3	0,14	4	2	6	0,21
90-94	-	1	1	0,05	-	1	1	0,04
95-99	-	-	-		-	1	1	0,04
Vanus teadmata	2	2	4	0,19	4	3	7	0,24
Kokku	992	1107	2099	100,0	1351	1552	2903	100,0

x Tabeli koostamise alus: 1922.a. üldrahvalugemise andmed (Tabelid). Järva maakond. Tallinn, 1923, lk. 8-9. II Rahvaloendus Eestis. Rahvastiku koostis ja korteriolud. Vihk II. Tallinn, 1935, lk. 4-7.

Р е з ю м е

Развитие города Тюри тесно связано с Тюриской бумажной фабрикой, строительство которой было начато в конце минувшего столетия.

В 1900 г. на фабрике работало 44 человека, в 1913 же число рабочих достигло 325, которое в годы буржуазной власти в Эстонии увеличилось незначительно.

В связи с наличием промышленного предприятия поселок стал быстро расти. 21 сентября 1917 года Тюри уже обладал правами поселка, а со 2-го июля 1926 г. - правами города. 1 июля того же года в городе насчитывалось 2828 жителей. Территория города в 1936 году составляла 6,23 км^2. На 1 квадратный километр приходилось 754 жителя.

В годы послевоенного революционного кризиса квартирные условия в Тюри были весьма неблагоприятными. 67% общего числа жителей проживали в однокомнатных квартирах, причем квартирная плата составляла примерно 1/3 заработной платы.

В период между двумя переписями населения квартирные условия в Тюри улучшились, прирост составлял 70,4%, что было одним из наиболее высоких, наряду с Нымме, Петсери и Тапа.

В 1922 году вне Тюри родилось 44,65% населения. В

В дальнейшем прирост населения города происходит за счет прибывающих из сельской местности, а этому благоприятно содействовал процесс дифференцирования в эстонской деревне.

Тюри относился к числу городов с наиболее быстро растущим количеством населения в Эстонии. В 1922-1939 число населения города возросло на 56,79%, причем основной прирост - 52,54% падает на 1922-1929 гг.

Тюри является одним из немногих городов с высокой рождаемойстью в буржуазной Эстонии. Учитывая то, что на 1000 человек количество заключенных браков было незначительным, рост населения происходит за счет многодетных семей.

Снижение рождаемости тесно связано с экономической депрессией и кризисами. Начиная с 1930 года рождаемость в Тюри снижается. Тяготы экономического кризиса отражались на рождаемости вплоть до 1935 года, когда она вновь стала быстро расти.

Основной причиной смертности в расматриваемый период являлся туберкулез. За 1921-1928 г. в Тюри от туберкулеза умерло 32 человека. В годы кризиса смертность от туберкулеза еще увеличивается.

Наиболее тяжелым для города явился год 1932. В этом году естественный прирост населения равнялся нулю, в то же время из города выехало 126 человек. В годы кризиса в основном из города уезжала трудоспособная молодежь. В годы кризиса количество населения в Тюри снизилось на 12,27%.

В 1934 году преимущество населения города составляли эстонцы - 97,9%. Из других национальностей большинство населения составляли немцы /0,8%/ и русские /0,7%/. В период между двумя переписями количество немцев уменьшилось, а русских стало больше.

Возрастная структура городского населения Эстонии благодаря низкой рождаемости превратилась в структуру низкой рождаемости, где удельный вес детей в связи с этим уменьшается, а удельный вес стариков увеличивается в связи с быстрым ростом смертности.

Возрастной состав населения Тюри был ближе к нормальному, чем возрастной состав городского населения Эстонии в целом, хотя выявлялись все те же тенденции. На I-ое марта 1934 г. несовершеннолетних в возрасте 0-14 лет было 21,7%, в возрасте от 15 до 49 - 53,9% и старше 50 лет - 24,1% общего числа населения.

Если сравнивать Тюри и Пайде, то удельный вес трудоспособного населения в Тюри в 1934 году был больше.

В 1920 году в городе имелось пролетарского населения 1500 человек /75%/, средних слоев - 460 человек /23%/ и буржуазии 40 человек /2%/ .

К 1934 году в социальном составе населения произошли следующие изменения - пролетариат - 1945 /67%/, средние слои населения - 783 /27%/ и буржуазии - 175 человек /6%/.

Kasutatud allikmaterjalide ja kirjanduse nimekiri.

Marksismi-leninismi klassikud.

Энгельс Ф. К жилищному вопросу.

К.Маркс и Ф.Энгельс, Сочинения, т.I8, Москва, I96I, стр. 203-284.

Engels,F. Perekonna, eraomanduse ja riigi tekkimine. K. Marx ja F.Engels. Valitud teosed, II kd., Tallinn, 1960, lk. 140-268.

Marx, K. Kapital, I kd., Tallinn, 1953.

Lenin,V.I. Kapitalismi arenemine Venemaal. Teosed, 3. kd., Tallinn, 1950.

Lenin,V.I. Narodnikluse majanduslik sisu. Teosed, 1. kd., Tallinn, 1948, lk. 301-460.

Lenin,V.I. "Pahempoolsuse" lastehaigus kommunismis. Teosed, 31. kd., Tallinn, 1955, lk. 1-95.

Lenin,V.I. Suur algatus. Teosed 29. kd., Tallinn, 1954, lk. 377-400.

Arhiiviallikad.

Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklik Keskarhiiv. Tallinn (ORKA).

Fond nr. 1831 - Riigi Statistika Keskbüroo.

Fond nr. 2309 - Türi linnavalitsus.

Trükitud allikad.

Eesti aadressraamat 1929 -1930. Tallinn, 1930.

Eesti aadressraamat 1938 -1939, Tallinn, 1939.

Eesti arvudes 1920-1935, Tallinn, 1937.

Eesti arvudes. 1934.a. rahvaloenduse mälestuseks, Tallinn, 1934.

Eesti Demograafia. Vihk IV. Rahvastik ja tervishoid Eestis, Tallinn, 1930.

Eesti Majandus. Vihk 5. Tööstus Eestis 1924, Tallinn, 1926.

Eesti Tööstuse ja kaubanduse aadressraamat 1921, Tallinn, 1921.

"Eesti Statistika Kuukiri" 1922, nr. 6-8.

"Eesti Statistika" 1925-1940.

"Riigi Teataja" 1926.

"Riigi Teataja" 1935.

"Riigi Teataja" 1935.

II Rahvaloendus Eestis. Rahvastiku koostis ja korteriolud. Vihk II. Tallinn, 1935.

II Rahvaloendus Eestis. Tööharud ja leibkonnad. Vihk III. Tallinn, 1935.

II Rahvaloendus Eestis. Rahvastiku probleeme Eestis. Vihk IV. Tallinn, 1937.

1922.a. üldrahvalugemise andmed, Järva maakond, Tallinn, 1923.

1922.a. üldrahvalugemise andmed (Tabelid), Järva maakond, Tallinn, 1923.

1937.a. majandusloenduse andmed. Vihk I. Tallinn, 1937.

Perioodika.

"Eesti Majandus" 1925, nr. 7.

"Järva Teataja" nr. 75, 1.VII 1936.

"Meie Leht" nr. 8, 26.VII 1924.

"Päevaleht" nr. 4, 6.I 1921.

"Päevaleht" nr. 44, 17.II 1921.

"Päevaleht" nr. 287, 27.X 1921.

"Päevaleht" nr. 62, 6.III 1925.

"Päevaleht" nr. 237, 3.IX 1925.

"Päevaleht" nr. 9, 10.IX 1926.

"Päevaleht" nr. 78, 19.III 1928.

"Päevaleht" nr. 143, 31.V 1929.

"Päevaleht" nr. 145, 2.VI 1929.

"Päevaleht" nr. 295, II.IX 1929.

"Päevaleht" nr. 325, 28.XI 1931.

"Päevaleht" nr. 345, 18.XII 1931.

"Rahva Sõna" nr. 209, 13.IX 1929.

"Tööline" nr. 8, 6.II 1918.

"Tööline" nr. 16, 28.XI 1922.

"Tööline" nr. 34, 11.II 1923.

"Tööliskoja Teataja", 1937, nr. 10.

"Tööliskoja Teataja", 1937, nr. 12.

"Töörahva Hääl" nr. 27, 17.VII 1923.

"Uus Meie Hääl" nr. 22, 17.X 1922.

"Võitlev Sõna" nr. 125(1519), 18.X 1960.

Kirjandus.

Ahelik,S. Arstiabist ja sotsiaalkindlustusest kodanlikus Eestis, Tallinn, 1964.

Dolf,E. Uuest linnaseadusest, "Eesti Linnad". 1938/39, nr. 1, 2, lk. 4-9.

Elango, Õ. Eesti kapitalismiaj ajutise, ebakindla stabilisatsiooni aastail (1925-1929), Tallinn, 1958.

Järvamaa tervishoiuline kirjeldus, toim. A.Rammul, Tartu, 1934.

Kant, Edg. Etüüde sisserännete ruumiküsimustest. Eesti linnade rändealadest, eriti Tartu rändkonnast. Rmt.: Tartu, VI. Ülevaade linnavalitsuse tegevusest

1937/1938.a.

Jooni Tartu ajaloost ja rahvastikust.

Statistikat. Tartu, 1939, lk.210-277.

Karma,O. Tööstuslikult revolutsioonilt sotsialistlikule revolutsioonile Eestis. Tööstuse arenemine 1917.aastani, Tallinn, 1963.

Kaufmann,V. Muudatustest rahvastiku rakendatuses Eestis 1934. ja 1959. aasta rahvaloenduse andmetel. "Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateaduste seeria 1966, nr. 1, lk.3-15.

Kärner,J. Elva. Ajalooline, maateaduslik ja tulunduslik kirjeldus, Tartu, 1931.

Laas,K. Rahvastiku paiknemisest kodanlikus Eestis 1934-1940. Eesti Geograafia Seltsi aastaraamat 1962, Tallinn, 1963, lk. 123-139.

Laugaste,E. Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu, Tallinn, 1963.

Mäsak,E. Tööliste korterioludest Eestis aastail 1920-1940 kodanliku ajakirjanduse valgusel. "Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised - Ühiskonnateadused" 1968, nr. 2, lk. 160-174.

Olbrei,F. Uusi põhimõtteid ringhäälingu saatejaamade atennide konstruktsioonis. "Tehnika Ajakiri" 1937, nr. 8, lk. 167-172.

Постановление ЦК КПСС о мерах по дальнейшему развитию общественных наук и повышению их роли в коммунистическом строительстве. "Вопросы истории" 1967, № 9, стр. 3-11.

Pullat,R. Eesti linnarahvastiku dünaamika aastail 1917-1940. "Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised - Ühiskonnateadused" 1968, nr. 4, lk. 360-375.

Pullat,R. Eesti linnarahvastiku looduslik ja mehhaaniline liikumine ning vanuseline struktuur aastail 1917-1940. "Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised - Ühiskonnateadused" 1969, nr. 1, lk.25-43.

Pullat,R. Urbaniseerumise sotsioloogilisest ja demograafilisest aspektist. "Ehitus ja Arhitektuur" 1967, nr. 5, lk.3-5.

Rea,T. Eesti ala linnade funktsionaalsed tüübid XX saj. alguses. "TRÜ Toimetised", V. 88. Geograafia-alaseid töid, I, Tartu, 1960, lk.45-61.

Rea, T. Eesti NSV linnaliste asulate geneetilisest klassifikatsioonist (sotsialismi perioodil). "TRÜ Toimetised", V. 88. Geograafia-alaseid töid, I, Tartu, 1960, lk.18-45.

Saarniit,H. Kodanlik Eesti sõjajärgse revolutsioonilise kriisi aastail (1920-1924), Tallinn, 1958.

Sepre,O. Kodanliku Eesti sõltuvus imperialistlikest maadest, Tallinn, 1964.

Стародубский Л.В. Статистика буржуазной Латвии на службе реакции, Рига, 1953.

Türi Aianduskeskkool 1936-1937. Türi, 1937.

Türi Tähtraamat, Türi, 1930.

Türi Ühishaigekassa põhikiri. Viljandi, 1937.

Türi II Muusikapäeva juht. Türi, 1929.

Viirmaa,A. Ülevaade Türi linna ajaloost ja praegusest

majapidamisest. "Eesti Linnad" 1939, nr. 4. Lk.50-54.

Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost, II osa (aastad 1920 - 1940), toim. A.Panksejev, Tallinn, 1963.

S I S U K O R D

	lk.
Sissejuhatus	2
I Territoorium ja asustus	8
II Türi sotsiaalmajanduslik areng	32
III Elanike päritolu, dünaamika, sugu ja rahvus	42
IV Türi elanikkonna loomulik ja mehhaaniline liikumine ning vanuseline koosseis	55
V Türi rahvastiku professionaalne ja sotsiaalne koosseis.	80
Lõppsõna	98
Lisad	100
Резюме	104
Kasutatud kirjandus	107